भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता।
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

P

वर्ग संख्या
Class No. 615

पुस्तक संख्या
Book No. M04446

रा० पु०/ N. L. 38.

MGIPC—S4—9 LNL/66—13-12-66—1,50,000.

NATIONAL LIBRARY
No. 4474
24.6.67
CALCUTTA

੧ ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ, ਵਿੱਦਿਆ ਕੁਸ਼ਲ, ਬਜ਼ੁਰਗੋ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸੱਜਣੋਂ !

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ੨ ਵਿਦਵਾਨ, ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਵੈਦ ਅਤੇ ਹਕੀਮ, ਸਰਬ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਲਪ ਬੁਧੀ ਦਾਸ ਦਾ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵਯਾਖਯਾ ਕਰਨਾ ਬਾਲਕ ਪਨ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਤਸਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸੱਜਣਾਂ ਵਲੋਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦਾਸ ਭੀ ਕੁਝ ਬੇਨਤੀ ਕਰੇ ਸੋ ਸੀ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਿ ਅਜੇਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇਂਦ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਬੇਅੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਵਯਾਖਯਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਦ ਵੱਡੀ ਘਾਟੇ ਵੰਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਸੋ ਆਸ ਹੈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਜਣ ਏਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਗੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨ ਗੇ।

ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸਜਣੋਂ ! ਸੁਦੇਸ਼ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਜਾਣੂ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਜਦ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਮਹਾਂਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਸੋਭਾਗ ਦਾ ਨਿਹਕਲੰਕ ਸੂਰਜ ਅਸਤਾਚਲ ਵਿੱਚ ਅਸਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਲੱਛਮੀ ਨੇ ਅੰਨਜ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਦੀ ਚਾਲ ਫੜ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਗਿਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਰਤਾਪ ਘਟਿਆ ਤੇ ਉੱਪਰਥਲੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ, ਮੁਕਾਬਲੇ, ਅਤੇ ਮੇਲ ਜੋਲ ਨਾਲ ਆਤਮ ਵਿਚਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਰਾਜ ਨੀਤੀ, ਸਭਾ ਨੀਤੀ, (ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ) ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਤੋਂ ਭਰਾਤ੍ਰੀ ਭਾਵ, ਜਤ, ਸਤ, ਦਯਾ, ਖਿਮਾਂ, ਸੀਲ, ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਗੁਣ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਨਸ਼ਟ ਜੇਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਆਪਾ ਧਾਪ, ਫੁਟ ਫਿਰਕੇ ਬੰਦੀ, ਪਖ੍ਯਪਾਤ, ਸ੍ਵਾਰਥਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵਿਗਯਾਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਭੀ ਗੁੰਮ ਜੇਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਮਾਨਨੀਯ ਸਾਡੇ ਚਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ (ਵੈਦਕ ਦੇਸੀ ਹਿਕਮਤ ਵਿੱਦਯਾ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ) ਭੀ ਅਤੀ ਮੰਦ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਉੱਚ ਵਿੱਦਯਾਂ ਵੱਲ ਦੇਸ਼ ਹਿਤਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰੁਖ ਫੇਰ ਝੁਕਾਉ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਅਰ ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ॥

ਸਨਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜੇ ਅਰ ਭਾਰਤੀ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਯਾਦੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਉੱਨਤੀ ਸੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ "ਸਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਵਿ.ਦਯਾ" ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਭਵਨ ਦੇ ਰਸੋਈਏ ਅਰ ਘਰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਹਿਕਮਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂੰ ਸਨ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵੇਖਣ ਤੇ ਅੱਜ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਹ੍ਰਿਦਯ (ਬਾਗਭਟ ਸੰਹਿਤਾ) ਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ:—"ਵਿਖ ਮਿਲੇ ਚਾਵਲ ਪਤਲੇ ਜੇਹੇ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਿਰਕੇ ਰਿੱਝਦੇ ਹਨ, ਤਾਜ਼ੇ ਰਿੱਝੇ ਹੋਏ ਬੇਹੇ ਭੱਤ ਦੀ ਤਰਾਂ, ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਮੋਰ ਦੇ ਕੰਠ ਦੀ ਤਰਾਂ ਲੀਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣੀਆਂ, ਥੱਥਾ ਜੇਹਾ ਧੂੰਆਂ ਉੱਠਣਾਂ, ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਪੈਣ ਜੇਹੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਸਣੀ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਹਰਤਰਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇਸਾਰ ਹੀ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਲੀ ਜੇਹੀ ਰਸਾ, ਮੰਦੀ ਸ਼ਕਲ, ਅਰ ਭੈੜੀ ਬੂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।ਸਲੂਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਜ਼ਹਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਭਰੀਆਂ ਜੇਹੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਬੁਲਬੁਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਗ ਭਾਜੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਰ ਮਿਲੇ ਤਦ ਓਹ ਫਿੱਕੇ ਜੇਹੇ, ਬਦਬੂਦਾਰ, ਕਰੂਪ, ਬੇ ਰਸ ਤੇ ਸੜੇ ਤੁੱਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਸ ਦੀ ਤਰੀ ਵਿੱਚ ਨੀਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ, ਦੁਧ ਵਿਚ ਤਾਂਬੇ ਰੰਗੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ, ਦਹੀਂ

ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਛਾਹ ਦੀਆਂ, ਦਹੀਂ ਦੀ ਲੱਸੀ ਵਿੱਚ ਪੀਲੀਆਂ, ਘਿਉ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਧਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਕਾਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ, ਸ਼ਹਦ ਵਿੱਚ ਸਬਜ਼, ਤੇਲ ਵਿਚ ਥੋਹੜੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਜਲ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਜੇਹੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੰਨ ਜਲ ਭੋਜਨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਜ਼ਹਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਆਦਿਕ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਜ ਭਵਨ ਦੇ ਰਸੋਈਏ ਭੀ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਕ ਭੀ ਅਣਜਾਣ ਹੈਨ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਜ਼ਹਰੀਲੇ ਹੋ ਗਏ ਅੰਨ ਜਲ ਵਾਯੂ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਯਾ ਦੇ ਜੇਹੇ ਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਸੁਖਾਲੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਗੂਹੜੇ ਭੇਦ ਸਵੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਹਨ ਸੋ ਅੱਜ ਤਕ ਭੀ ਹੋਰ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਵਿੱਦਯਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜੇਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਧਨੰਤ੍ਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸੁਸ੍ਰੁਤ ਸੰਹਿਤਾ ਦੇ ਕਲਪ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੀ ਆਭਾ: ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਦਮਕ, ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਭੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਹਾਨ-ਉੱਨਤਿ ਸਰਬਗੁਣ ਭਰਪੂਰ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਰਖਯਾ ਦਾ ਮਹਾਨ ਆਸਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਰ ਹਰ ਇੱਕ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਇਸਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਸੀ। ਅਖਾਵਤ ਹੈ ਕਿ "ਸਤਿਜੁਗ, ਦੁਆਪਰ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਇਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ

ਰੋਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ" ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਗਯਾਨ ਵਾਨ ਸਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਨਾਂ ਮਿਥਯਾ ਅਹਾਰ ਵਿਹਾਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਂ ਦੋਖ ਵਿਕਾਰ ਦੇ ਰੋਗ ਹੋ ਸੱਕਣ। ਸ੍ਵਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਵੰਡ ਅੱਠ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਲਾ ਅੰਗ ਅਰਥਾਤ ਹਿੱਸਾ:—

੧—ਸ਼ਲਯ ਤੰਤ੍ਰ (SURGERY ਜੱਰਾਹੀ) ਹੈ। ਸੁਸ੍ਰੁਤ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੋ ਚਕਿਤਸਾ ਦਾ ਪਹਲਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਆਯੁਰਵੇਦੀਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਲਯ ਤੰਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਚੀਰਨ, ਪਾੜਨ, ਸ਼ਿਰਾ ਵੇਧਨ, ਦਾਹ ਕਰਮ ਆਦਿ ਦੁਵਾਰਾ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤਾਲਯੰਤ੍ਰ ਨਾੜੀ ਯੰਤ੍ਰ, ਅਰਸ਼ੋ ਯੰਤ੍ਰ, ਵਸਤੀ ਯੰਤ੍ਰ ਸ਼ਲਾਕਾ ਯੰਤ੍ਰ, ਨਾੜੀਬ੍ਰਣਖਾਲਨਯੰਤ੍ਰ, ਬ੍ਰਣਪ੍ਰਖਾਲਨ ਯੰਤ੍ਰ, ਅੰਗੁਲੀ ਤ੍ਰਾਣ ਯੰਤ੍ਰ, ਕੰਕ ਮੁਖ, ਸਿੰਘ, ਰਿਖਜ, ਕਾਕ, ਜਰਖ, ਵਜਾਘ੍ਰ, ਸ੍ਵਾਨ, ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ, ਵ੍ਰਿਕਮੁਖ ਯੰਤ੍ਰ, ਗਰਭ ਸ਼ੰਕੁ ਯੰਤ੍ਰ, ਅਸ਼ਮਰੀ ਹਰਣ ਯੰਤ੍ਰ। ਛੇਦਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਦੰਤ ਲੇਖਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਸ਼ਲਾਕਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਕਰਤਰੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਕਰਣ ਛੇਦਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਸੂਚੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਮੂਢ ਗਰਭਾਹਰਣ ਯੰਤ੍ਰ, ਅਸਥੀਗ੍ਰਹਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਮੂਢ ਗਰਭ ਵਿਛੇਦਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਸ਼ਿਰਛੇਦਨ, ਕਰਤਾ, ਮਸਤਕ ਆਹਰਣ, ਜਲੋਦਰ ਯੰਤ੍ਰ, ਆਦਕ ਚੀਰਨ ਫਾੜਨ ਆਦਿ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰ ਵਰਤਾਰੇ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਕਵਿਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਜਗਤ ਨਾਥ ਸੈਨ ਐਮ. ਏ.

ਐਲ. ਐਮ. ਐਸ. ਵਿੱਦਯਾ ਨਿਧ ਕਵਿ ਭੂਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ ਨਿਵਾਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਵੈਦਕ ਸੰਮੇਲਨ ਪ੍ਰਯਾਗ ਜੀ ਨੇ ਵਯਾਖਯਾ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲੋਦਰ, ਪਥਰੀ ਆਦਿ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਉਪਾਵ ਅਸੀ ਆਪ ਕਰਕੇ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਯੰਤ੍ਰ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੱਸੇ ਭੀ ਸੁਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸੁਸ੍ਰਤ ਸੰਘਤਾ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ "ਸਿੰਘਾਸਯ ਯੰਤ੍ਰ" ਵਰਤਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ Lian forceps (ਲਾਇਨ ਫੋਰ ਸੈਪਸ) ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਵਯਾਘਰ ਮੁਖ, ਮ੍ਰਿਗ ਮੁਖ, ਮਾਰਜਾਰੀ ਮੁਖ, ਕਿੱਲੀ ਮੁਖ ਆਦਿ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੇ ਯੰਤ੍ਰ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਅੱਠ ੨ ਤਰਾਂ ਦੇ Tooth forceps (ਟੂਥ ਫੋਰ ਸੈਪਸ) ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਤ੍ਰਿਧ੍ਰਾਸਯ ਆਦਿ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਰਾਂ ਦੇ ਯੰਤ੍ਰ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ Curved Scissors (ਕਰਵਡ ਸਿਜ਼ਰਸ) ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਕੰਡਵਾਸਯ ਯੰਤ੍ਰ Scissors (ਸਿਜ਼ਰਸ) ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪੰਜ ਤਰਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਕਰਕਰੀ ਯੰਤ੍ਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ Ortery for ceps mice toothed (ਆਰਟਰੀ ਫੋਰ ਸੈਪਸ ਮਾਈਸ ਟੂਥਡ) ਨਾਲ ਤੀਸਰਾ Throot for ceps (ਥ੍ਰੋਟ ਫੋਰ ਸੈਪਸ) ਨਾਲ ਚੌਥਾ Aligator jaw action throot for ceps (ਐਲੀਗੇਟਰ ਜਾ ਐਕਸ਼ਨ ਥ੍ਰੋਟ ਫੋਰ ਸੈਪਸ) ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੰਜਵਾਂ Bone Pliers (ਬੋਨ ਪਲਾਇਰਸ) ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਭੀ

ਕਪੋਲਾ ਲਾਣਨਾ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੱਖ ਪਰਜਾ ਪਤੀ ਦਾ ਕੱਟਿਆ ਹੋਯਾ ਸਿਰ ਅਸ਼ੁਨੀ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਲਯ ਯੰਤ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੈਦਾਂ ਨੇ ਜੋੜਿਆ। ਪੂਖਾ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਦੰਦ ਅਸਲੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਨੇਤ੍ਰ ਹੀਨ ਭਗ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਚਯਵਨ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕੀਤਾ ਅਰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਤੋਂ ਸੁਜਾਖਾ ਕੀਤਾ। ਦਧੀਚ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਸਿਰ ਕਢ ਫਿਰ ਤੱਕ ਕੱਟਕੇ ਫੇਰ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਆਦਿ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਅਰ ਸ਼ਲਯ ਤੰਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਅੱਜ ਸਭ ਅਣਹੋਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

੨–ਦੂਜਾ ਸ਼ਾਲਾਕਯ ਤੰਤ੍ਰ (Diseases of the eye ear, nose, and throat) ਨੇਤ੍ਰ, ਕੰਨ, ਨਾਸਾਂ, ਮੂੰਹ, ਗਲ ਆਦਿਕ ਰੋਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਸ਼ਾਲਾਕਯ ਤੰਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਓਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੁਰਲਭ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਾਤ੍ਰ ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅੱਜ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੈਦ ਭੀ ਐਨਕਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

੩–ਤੀਜਾ ਕਾਯ ਚਿਕਿਤਸਾ (Practice of Medicine) ਅਰਥਾਤ ਸਰੀਰ ਚਿਕਿਤਸਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਿਕਮਤਾਂ ਯਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਅਧਿਕਤਾ ਕੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵੈਦਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਅਰ ਬੇਅੰਤ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਮੂਨਾ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਗਾ।

੪–ਚੌਥਾ ਭੂਤ ਵਿੱਦਯਾ (Treatment of Mental Diseases) ਅਰਥਾਤ ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ– ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ "ਹਿਪਨੋਟਿਜ਼ਮ" (Hypnotism) ਅਤੇ ਸਪਿਰਚੁਅਲ ਸਾਇੰਸ (Spiritual Science) ਆਦਿ ਨਾਮ ਇਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਧੇਰਾ ਖੁਲਾਸਾ ਹਾਲ ਪੁਸਤਕ "ਇਲਮਖ਼ਿਆਲ" ਵਿੱਚ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੫–ਪੰਜਵਾਂ ਕੌਮਾਰ ਭ੍ਰਿਤਯ (Midwifery and Diseases of Children) ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਰਭਾਧਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ੪–੫ ਵਰਿਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਦੇ ਬਾਲਕ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਉਪਾਵ ਪੱਥ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਖਯ ਤੇ ਦਾਸ ਅੱਡ ਇੱਕ ਸੰਛੇਪ ਮਾਤ੍ਰ ਪੁਸਤਕ "ਸਵਾਨ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਬੋਧ" ਕੁਝ ਕੁ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲਿਖ ਚੁਕਾ ਹੈ ਸੋ ਪਿਛਲੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਛਪ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ 'ਕੁਮਾਰ-ਤੰਤ੍ਰ' 'ਬਾਲ ਤੰਤ੍ਰ' ਆਦਿ ਕਈ ਪੁਸਤਕ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ।

੬–ਛੇਵਾਂ ਅਗਦ ਤੰਤ੍ਰ (Toxicalogy) ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਜੀਵ ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਵਿਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰ ਸਿਧਾਂਤ, ਲੱਛਨ, ਉਪਾਵ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜੇ ਤਕ ਭੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ

ਵਿੱਚ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਵਰਨਣ ਤੇ ਉਪਾਵ ਆਦਿਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਕੁਝ ਨਮੂਨਾ ਆਪ ਸੁਣ ਚੁਕੇ ਹੋ।

੭-ਸੱਤਵਾਂ ਰਸਾਇਨ ਤੰਤ੍ਰ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਵਿੱਚ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਾਵ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਸ਼ਯ ਸੰਬੰਧੀ ਭੀ ਅਜੇ ਤਕ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਿਕਿਤਸਾ ਉੱਨਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮-ਅੱਠਵਾਂ ਬਾਜੀ ਕਰਨ ਤੰਤ੍ਰ-ਸ਼ੁਕ੍ਰ ਵਰਧਕ ਅਤੇ ਓਜਵਰਧਕ ਔਖਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਅਥਵਾ ਰੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਜਾਂ ਔਖਧੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਵਰਨਨ ਨੂੰ ਬਾਜੀ ਕਰਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭੀ ਦੇਸ਼ੀ ਔਖਧੀਆਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਅਜੇ ਤਕ ਭੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਔਖਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਬਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਹੋਇਆ ਜਾਏ ਕੁਜਰੇ ਪੁਰਸ਼ਤ੍ਵ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਯੋਗ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹਜਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਖਰਚ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਬਾਜੀ ਕਰਣ ਔਖਧੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਗੰਧ, ਤਾਲ ਮੂਲੀ ਆਦਿ ਕਈ ਇੱਕ ਦਵਾਈਆਂ ਹੁਣ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕ ਭੀ ਵਰਤਨ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਹ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਰਥਾਤ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਦੇ ਅੱਠ ਹਿੱਸੇ ਵੰਡ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਰ ਚਿਕਿਤਸਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸਮਾਨ ਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੀ ਚਿਕਿਤਸਾ

ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸੱਤ ਅਰ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਪੂਰਬਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਰੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਫਲ ਜਨਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਭੀ ਅਰੋਗਤਾ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ, ਧਾਰਮਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਮੁਖ ਰਖੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਭੀ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਰੋਗ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਫੇਰ ਰੋਗ ਦੇ ਭਯਾਨਕ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਵਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਰਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿ-ਤਸਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਅਰ ਇਸਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਨ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਧਾਰਣ ਜੜ੍ਹੀ ਬੂਟੀਆਂ ਅਦਭੁਤ ਗੁਣ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਪੰਨ ਹੋਵਨ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ, ਕਿਖੜੇ, ਭਯਾਨਕ, ਘੋਰ ਮਾਰੂ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ। [illegible]

ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਲ ਵਾਯੂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਪਾਲਨਾ ਹੋਈ ਅਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸੇ ਹੀ ਜਲ ਵਾਯੂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉਤਪਤਿ ਤੇ ਪਲੀਆਂ ਜੜ੍ਹੀ ਬੂਟੀਆਂ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਸੁਭਾਵ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਏਹ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਘਨਾਂ ਬੇਅੰਤ ਔਖਧੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਭੀ ਅਸੀਂ ਵਾਂਜੇ ਪਏ ਹਾਂ ਪਰ ਅਜੇ ਭੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਅਸਚਰਜ ਯੋਗ(ਨੁਸਖੇ)ਹੈ ਵਰਤਾਰੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ ਅਚਰਜਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਜਾਨਣ ਵਲੋਂ ਦਾ ਭੀ ਕੋਈ ਦਮ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਵੈਦਾਂ ਹਕੀਮਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾ-ਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੈਸਾ ਕਿ "ਔਖਧ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਲਪਵੱਲੀ ਦਾ ਕੌਤੂਹਲ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਤੇਲ" ਜਿਨੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਨਾਭੀ ਤੇ ਲਗਾਓ ਉਤਨੇ ਦਸਤ ਆਵਨ, ਜਿਨੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਗਲ ਤੇ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਨਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਗਾਓ ਉਨੀਆਂ ਉਲਟੀਆਂ ਆਵਨੀਆਂ। ਇੱਕਤ ਚਮਤਕਾਰਕ ਗੁਲਾਬ ਨਾਲ ਜਿੰਨੇ ਤੇ ਜੇਹੇ ੨ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦੇ ਜਲ ਦੇ ਘੁਟ ਭਰੇ ਜਾਵਨ ਉਨੇ ਤੇ ਉਹੋ ੨ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦਸਤ ਔਂਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਗੁਲਾਬ ਸਾਡੇ "ਆਯੁਰ ਵੇਦੀਯ [illegible] [illegible]" [illegible]

ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਵਰਤਣਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਹਰੜ, ਬਹੇੜੇ, ਆਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ੧ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਲੈਂਣ ਤੇ ਸਫ਼ੇਦ ਵਾਲ ਕਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਗੋਂ ਨੂੰ ਧੌਲੇ ਔਣੇ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਖ ਤਥਾ ਮਿਰਚਾਂ ਆਦਿ ਉਂਗਲੀ ਤੇ ਲਗਾਵਣ ਕਰਕੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਤਪ ਹਟ ਜਾਣੇ, ਸਹਦੇਵੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਤਪ, ਸਫ਼ੇਦ ਜਯੰਤੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤਪ ਹਟਣ, ਸਾਧਾਰਨ ਫਲ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਨ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਹਟ ਜਾਣੇਂ, ਕਾਕ ਜੰਘਾ ਜਾਂ ਮਕੋ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਿਰ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਨੀਂਦ ਆਵੇ, ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਭੰਗ ਘੋਟ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਹੇਠ ਲੇਪ ਕਰਨ ਤ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹਾ ਦੁਖ ਹੋਵੇ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਣੀਂ ! ਚੀਥਾ ਲੂਣ ਜਲ ਵਿਚ ਘਸਾ ਕੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਬੂੰਦਾਂ ਨਾਸਾਂ ਵਿਚ ਟਪਕਾਵਨ ਤੇ ਸਿਰ ਦਰਦ ਹਟ ਜਾਵੇ ! ਤੁੰਮੇਂ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਤੇ ਕਾਮਲਾ ਰੋਗ (ਯਰਕਾਨ) ਹਟੇ, ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਲੂਣ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੰਦਾਂ ਤੇ ਮਲਨ ਕਰਕੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਹਟਨ, ਸਰੋਂਹ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਗਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਤੇ ਦੰਦੀਆਂ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਨਿਕਲਨ ! ਨਿੰਮ ਦੇ ਜਾਂ ਛਿੱਕਰੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਦ ਪਾ ਕੇ ਪੀਵਨ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮ ਨਾਸ ਹੋਵਨ । ਕੁਲਥਾਂਦਿ ਘਿਓ ਦੇ ਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਖਾਰਸ਼ੀ ਹਟ ਜਾਵੇ ! ਤ੍ਰਿਫਲ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ [illegible] ! [illegible], [illegible], ਕਈ [illegible]

[illegible]

ਵਾ ਤੇਲ ਧਕਾ ਕੇ ਵਰਤਨ ਤੇ ਸਫਤਨੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੀੜੀਆਂ ਭੂਜਿਆਂ ਹਟਨ । ਲੇਪ ਸੱਕ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਘਸਾ ਕੇ ਵਰਤਨ ਤੇ ਲਾਲੀ ਆਦਿਕ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਹਰਨ, ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਾਲੀ ਸਿਆਹੀ, ਜਾਂ ਸੀਸੇ ਦਾ ਜਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਅੰਧਰਾਤਾ ਹਟੇ । ਕਾਕ ਸੈਂਘਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਸ ਕੇ ਮਸਤਕ ਮਾਥੇ ਤੇ ਲਗਾਵਨ ਕਰਕੇ ਪੀੜ ਹਟੇ ਤੇ ਲਹੂ ਰੁਕ ਜਾਵੇ । ਅੰਬ ਦੀ ਗੁਠਲੀ, ਅਫੀਮ, ਇੰਦ੍ਰ ਜੌਂ ਜਲ ਵਿਚ ਪੀਸ ਕੇ ਨਾਭੀ ਤੇ ਲੇਪ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅਤੀਸਾਰ ਹਟੇ । ਮਹੀਂ ਦੇ ਕੰਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨਾਭੀ ਤੇ ਲਗਾਵਨ ਤੇ ਮੂਤ੍ਰ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸਿੱਪੀਆਂ ਦੀ ਸਵਾਹ ਦਹੀਂ ਵਿਚ ਪੀਵਨ ਤੇ ਨਾਰਵਾ ਰੋਗ ਹਟੇ, ਸੰਖ ਭਸਮ [illegible] ਪ੍ਰਦਰ ਰੋਗ ਹਟੇ, ਬਕੈਂਨ ਦੇ ਫਲ, ਸੰਢ, ਖੰਡ ਦੀ ਫੱਕੀ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਵਰਤਨ ਤੇ ਧਾਤੂ ਸ੍ਰਾਵ ਦੇ ਰੋਗ ਹਟਣ । ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੀ ਫੱਕੀ ਖਾਵਨ ਤੇ ਅੰਡ ਬ੍ਰਿਧੀ ਰੋਗ ਹਟੇ, ਸਰਪੰਖੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦੀ ਪੀੜਾ ਹਟ ਕੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਸਵ ਹੋਵੇ । ਚਿਟ-ਚਿਟੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਸ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲੇਪ ਕਰਨ ਤੇ ਅਪਰਾ ਜਾਯ(ਜੇਉਰ ਪੈ ਜਾਵੇ),ਨੀਲ ਦੀ ਬੱਤੀ ਦੇਵਨ ਤੇ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਹਟੇ । ਭੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਲੜਕੀਆਂ ਭੀ ਸੁ ਬਦਲਕੇ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਪੁੱਠ ਕੰਡੇ ਦਾ ਬੂਟਾ ਗਭਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁੱਟੇ ਜੇ ਜੜ੍ਹ ਸਾਬਤ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਲੜਕਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਾਫਲ ਦੇ ਜਲ ਮਰੱਥਕ ਤੇ ਮਿਰਗੀ ਦਾ ਰੋਗ ਹਟੇ । ਕਿਸੇ ਸੋਹ ਦਾ ਮਸਤ੍ਰ [illegible] ਨਾਲ [illegible] ਹੋਕੇ ਜਾਪੁ ਵਜਾਇਆ ਹੋਵੇ [illegible]
[illegible]

ਸੂਕ ਜਾਏਗਾ। ਓਹਨੀ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਹਿਚਕੀ ਹਟੇ, ਓਹਨੀ ਦੇ ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਆਤਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਸੁਜਾਖ਼ ਭੀ ਨਸ ਜਾਵੇ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਿੱਦ ਦੀ ਧੂਣੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੂਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਹਟੇ। ਕੰਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨਾਸ ਦੇ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਲੇਪ ਕਰਨ ਤੇ ਸਰਪ ਵਿਖ ਨਸ਼ਟ ਹੋਵੇ। ਪਟੋਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਲੈਣ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਸਰਪ ਵਿਖ ਭੀ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸੀਗਾ ਦੇ ਲੂਣ ਵਰਤਨ ਤੇ ਚੌਥਾ ਤਪ ਹਟੇ, ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਤੁੱਕਲੇ ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਲਹੂ ਵਾਲੀ ਬਵਾਸੀਰ, ਤੂੰਮੇਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਛਾਂਵੇਂ ਵਿਚ ਪੀਸ ਕੇ ਨਸਵਾਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਮਿਰਗੀ ਹਟ ਜਾਵੇ। ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਗਰਭ ਦੀ ਰੋਕ ਰਹੇ। ਭੇਰਵ ਅੰਜਨ ਆਦਿਕ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਤੇ ਤਪ ਹਟਨ ਪਸੀਨਾਂ ਆ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਇੱਕ ਨੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਤਪ ਹਟੇ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਹਟੇ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਆਦਿਕ ਬੇਅੰਤ ਔਖਧੀਆਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਬੰਗਸੈਨ, ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਵੈਦ ਕਲਪ ਦ੍ਰੁਮ, ਰਸਰਾਜ ਸੁੰਦਰ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੀ ਸਿੱਧ ਅਰ ਅਚਰਜ ਗੁਣ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਕਥਨ ਜਾਂ ਲਿਖਨ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਨ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਿਧ ਹਨ ਤੇ ਵਰਤ ਕੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾਸ ਨੇ ੧ ਪੁਸਤਕ 'ਜੜ੍ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਗੁਣ ਸਮੂਹ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਕੇਵਲ ਜੜ੍ਹੀ ਦੇ ਰੂਪ, ਫਲੀਆਂ, ਪੱਤਰ, ਫੁੱਲ ਮੂਲ, ਬੀਜ, ਸਤਵ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ [illegible]

੧੯੧੩ ਵਿੱਚ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਰ ੭੫ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਮੂਨੇਮਾਤ੍ਰ ਯੋਗ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਏਸ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਰਕ ਸੰਹਿਤਾ ਦੇ ਕਲਪ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਾਲਾ ਦੱਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗਲ ਪਾਵਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਚੰਗਾ ਜੁਲਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਇਕ ਜੁਲਾਬ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਥ ਵਿੱਚ ਰਖਣ ਤੇ ਦਸਤ ਅਰ ਗਲੇ ਤੇ ਲਗਾਵਨ ਤੇ ਉਲਟੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੱਧ ਸੁਖਾਲੇ ਤੇ ਅਚਰਜ ਇਲਾਜ ਹਨ, ਪਰ ਵਰਤਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਗਜਾਨ ਹੋਵੇ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਜੇ ਤਕ ਭੀ ਕੋਈ ਬਿਦੇਸੀ ਚਿੱਕਤਸਾ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਜੇਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਇਲਾਜ 'ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਮਾਸਕ ਪਤ੍ਰ' ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਨੌ ਬਰਸਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਔਖਧੀਆਂ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਕਾਨ-ਫ੍ਰੰਸ ਵਿੱਚ ਭੀ ਦੱਸੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਇਕ ਵੈਦ ਸੱਜਣ ਭੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਸ੍ਵਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਅਣਮੁਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸੈਂਕੜੇ ਰੁਪਏ ਲੱਗਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ "ਮਕਰਧ੍ਵਜ" "ਸਰਲ ਬਸੰਤ ਮਾਲਤੀ" "ਚੰਦ੍ਰੋਦਯ" "ਅਜੀਤ ਵਿਲਾਸ" "ਮ੍ਰਿਗਾਂਕ" ਆਦਿ ਕਈ ਰਸ (ਨੁਸਖੇ) ਭੀ

ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੈਂਗੋ ਵਰਨ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਭਸਮ, ਵਰਕ ਸੋਨੇ ਦੇ, ਮੋਤੀ, ਕਸਤੂਰੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਏਸਿਤਰਾਂ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਹੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਜੇਹਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ "ਮੋਹਬੰਧਰਸ" ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦਾ ਰਸ ਧੂੜਕੇ ਜਾਂ ਗਲੋ ਦਾ ਰਸ ਸਿਲਾਜੀਤ ਮਿਲਾ ਕੇ। ਮਕਰ ਧ੍ਵਜ ਰਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੌਂਚ ਬੀਜਿਕਾ। "ਸ੍ਵਰਣ ਬਸੰਤ ਮਾਲਤੀ ਰਸ" ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੌਡੀ ਭਸਮ ਗਲੋ ਦੇ ਰਸ-ਵਿਚ ਸ਼ਹਦ ਪਾਕੇ ਉਸ ਨਾਲ। ਬਸੰਤ ਤਿਲਕ ਦੇ ਮੁਕਾ-ਬਲੇ ਸਿੰਬਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਅਧਿਕ ਗੁਣਕਾਰ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਜ ਵਿੱਚ ਅਤੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਡਾਕਟਰੀ ਦਵਾਈਆਂ ਵੱਲ ਭੀ ਜਦ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਹੀ ਰੂਪ ਰੰਗ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਅਤ ਨਤ ਆਦਿਕ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋ ਪਿੱਛੇ ਨੱਬੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਹੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਐਲੋਪੈਥਕ (ਵਰਤ ਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ ਚਿਕਿਤਸਾ) ਵਿੱਚ ਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਅਣਮੁਲੀਆਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਗੁਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ੨ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਦਾਸ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਦਵਾਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੇਹਾ ਕਿ 'ਕੁਨੈਨ ਸਟੀਨ' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਹਰੀ ਮਿਰਚੀ ਬੂਟੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੰਖ ਸਵਾਹ ਦਾ ਕੁਸਤਾ, ਫਿਟਕੜ-ਆਦੇ ਕੀਹ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁਲੱਠ (ਇਕਬਾ) ਕਸੌਂਫ਼ ਵਿਚ

ਇਕ ਤੋਲਾ,ਅਫ਼ੀਮ੧ ਮਾਸ਼ਾ,ਮਿਰਚਾਂ ਪੰਜ ਤੋਲੇ ਮਿਲਾਕੇ। ਕੈਸਕੇਰਾ ਸੈਗਰੇਡਾ ਜੇਹਾ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦਾ ਰਸ ਪਕਾ ਕੇ। ਕੁਨੀਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਲੋ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਸਤ, ਜਾਂ ਤੁਲਸੀ ਪਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਖਰਲ ਕਰਕੇ ਮੀਰਚੇ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਐਂਟੀ ਪਾਈਰੀਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੌਂਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੁਸ਼ਤਾ ਕਲੀ ਦਾ, ਏਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਵਾ ਦੀ ਤਰਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜ਼ਿੰਕ ਲੋਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੈਦਾ ਸੱਕ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਜਲ ਵਿੱਚ ਘਸਾ ਕੇ। ਸੂਰ ਦੇ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੁਟਾਸੀਕਲੋਰਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾ-ਬਲੇ ਛਿੱਲ ਹਰੜ ਤੇ ਪਾਨ ਜੜ੍ਹ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੀ। ਕਾਰਬਾਲਕ ਟੁਥ ਪੌਡਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਖਰੀਆ ਮਿੱਟੀ, ਕਫ਼ੂਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਮੇ ਵਾਸਤੇ ਸੋਡਾ ਮਿੰਟ, ਟਿਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੁੰਢ, ਰਸ ਨਿੰਬੂ ਤੇ ਦੇਸੀ ਨਿਮਕ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਅਮੋਨੀਆ ਕਲੋਰਾਈਡ ਕੰਪੌਂਡ ਟਿਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁਲਠੀ,ਗੌਂਦ ਕਤੀਰਾ ਤੇ ਕਿੱਕਰ, ਨਸ਼ਾਸਤਾ, ਤੇ ਮਿਸਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਲਿਥੀਆ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਫੁਲ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਨੁਚੜੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਭਸਮ ਪੱਥਰਚੇਰ। ਅਰਗੋਟੀਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਲਾ (ਖਰਹਟੀ)ਦਾ ਸਤ, ਫ਼ਲਾਈ ਪੇਪਰ (ਮੱਖੀਮਾਰ ਕਾਗਜ਼) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੀਪਕ ਦਾ ਝਾਗ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲੇਪ ਕਰਕੇ ਵਰਤਨਾ ਇਤਿ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕੁਪਯਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਦਵਾਈਆਂ ਵਰਤ ਕੇ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਸੱਜਨ [illegible]

[illegible]

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਨਤ, ਆਦਰ ਯੋਗ, ਲਾਭ ਦਾਇਕ, ਅਚਰਜ ਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਹੈਨ, ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਲੜੀ ਨੇ ਅਤੀ ਉੱਚ ਆਸਣ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਸਾਖੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਭੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵੇਤਾ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਰਬ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੇਸ਼ ਪਰਾ-ਧੀਨਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਰੋਮ ਅਰ ਗ੍ਰੀਸ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਮਤਾ ਤੇ ਮਸਤ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਦੀ ਸਭ੍ਯਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ (ਬੁੱਧੀ ਮਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ) ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆਂ ਪ੍ਰਮੰਨਿਆਂ ਯੂਰਪ ਦੇਸ਼ ਅਸਭ੍ਯਤਾ (ਜਹਾਲਤ) ਦੇ ਘੋਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਢੱਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਡਾ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸੰਸਾਰ ਭਰਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਹੀਨ ਦਸ਼ਾ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਭੀ ਅਜੇਹੀ ਹੀਨ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਪਾਸ ਪਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਧਯਾਨ ਦੀ ਭੀ ਰੰਚਕ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਅਰ ਗਿਆਨ ਵਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਜੇ ਤਕ ਭੀ ਸਾਡੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਅਰ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦੇ ਹੈ ਅਸੀਂ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਕਰੋ [illegible] ਜਿਹਾ ਕਿ—

[illegible] ਅਨੁਮਾਨ

[ਗੌਰਵਤਾ ਆਯੁਰਵੇਦ]

ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਗ੍ਰੀਕ (ਯੂਨਾਨ) ਦੇਸ਼ ਪਤੀ ਮਹਾਂ ਬੀਰ "ਏ ਲੈਕ ਜ਼ੈਂਡਰ" ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਸ਼ਟਸਾਧ, ਸਾਧ੍ਯ, ਅਤੇ ਦੁਸਾਧਯ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੜੇ ਯਤਨ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਨ ਆਏ ਸਨ।

ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਬਰਸ ਪਹਲੇ ਬਗਦਾਦ ਪਤੀ "ਖ਼ਲੀਫ਼ਾ ਹਾਰੂੰ ਰਸ਼ੀਦ" ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਭਰ ਦੀ ਹੋਰ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ ਉੱਤਮ, ਅਤੀ ਗੁਣਕਾਰ, ਅਤੇ ਸਿੱਧ ਸਮਥ ਦੇਖਕੇ ਆਪਣੀ ਸ੍ਰੀਰ ਰੱਖਯਾ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

"ਅਫ਼ੂਲਉਲ" ਨਾਮਕ ਪਰਸਿੱਧ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—"ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਲੋਕ ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿਕੇ "ਆਯੁਰ ਵੇਦ" ਦੀ ਸਿੱਖਯਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਕ, ਸਰਸਸ, ਅਤੇ ਵੈਦਾਨ, ਏਹ ਤਿੰਨ ਚਿਕਿਤਸਾ (ਹਕੀਮੀ) ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ" ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਤਿੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ "ਚਰਕ, ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ, ਨਿਦਾਨ" ਏਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ (ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ) ਨਾਮ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਰਬੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਉਲਥੇ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹਕੀਮ ਅਲਬੇਰੂਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿੱਚ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—"ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਵਿੱਦਯਾ (ਹਿੰਦੀ ਹਿਕ-ਮਤ.) ਪਹਲੇ ਪਹਲ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਸਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਈ, ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚੋਂ ਯੂਨਾਨ ਅਤੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:— "ਮੇਰੇ ਉਸਤਾਦ "ਅਫਲਾਤੂੰ" ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਾਲ ਗਯਾਨ ਦੇ ੩੬੦ ਲੱਛਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸਾਰ ਭਾਗ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਖਤੀ ਤੇ ਉਕਰਾ ਕੇ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਜਾਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਾਈ ਰਖਯਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਪਤ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਓਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਕਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਖਤੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਬਰ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਏਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਅਤੀ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣਾ। ਸੋ ਓਨਾਂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਅਨੁਸਾਰ ਏਸੇਤਰਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਦ ਏਸ ਭੇਦ ਦਾ ਮੈਨੂੰ (ਹਕੀਮ ਜਾਲੀਨੂਸ ਜੀ ਨੂੰ) ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਦ ਓਸ ਤਖ਼ਤੀ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਗਈ ਦੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਚਰਜ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਮਰੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਵਿਦਯਾ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਰ ਗਏ। ਤਦ ਮੈਂ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ ਤਖ਼ਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਹਿਕਮਤ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਤੱਤ ਵਿਚ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਯੋਗਯਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮੇਰੀ (ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਹਿਕਮਤ ਵਿਦਯਾ ਦੀ) ਯੋਗਯਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਅਰਸਤੂ ਆਦਿ ਹਕੀਮ ਤਥਾ ਓਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਨੇ ਭੀ

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆ !" ਏਹ ਕਾਲ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤਥਾ ਚਰਕ ਸ਼ਾਰਂਗਧਰ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੋਗੀ ਦੇ ਰੋਗ ਦੀ ਅਤੇ ਮਰਨ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਛਣ ਤਥਾ ਦਿਨ ਪਹਰ ਮਹੀਨੇ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਤੱਕ ਦੇ ਭੇਦ ਭੀ ਚੰਗੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ !

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡਾਕਟਰ ਓਜ਼ਾਸ ਭੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਹਾਨ ਯੁਕਤੀਆਂ ਦੱਸ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ:—"ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਚਿਕਿਤ-ਸਾਵਾਂ (ਹਕੀਮੀਆਂ) ਦੀ ਜੜ੍ਹ (ਆਦਿ) ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਭਾਰਤ ਚਿਕਿਤਸਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸਦਾ ਰਿਣੀ ਹੈ।"

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੇ. ਐਚ. ਰਾਯਲ, ਡੀ. ਆਰ ਐਲ, ਐਮ. ਡੀ. ਸੀ ਜੋਹੜੇ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਸਨ ਅਤੇ ਏਸ਼ਿਆਟਿਕ ਮੈਡੀਕਲ ਤੇ ਫਿਜ਼ੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਏਡਿੰਬਰਗ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕੋ ਸਰਜੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਖਿਆਨ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—"ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ, ਅਰਬ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਯੁਰ ਵੇਦੀਯ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਅਰਬ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ

ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਿਖਯਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਤਕ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਸ ਰੋਗ ਵਿਚ ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਜ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਰੋਗ ਵਿਚ ਕੱਚ ਦੇ ਬੀਜ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ)।

ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡਾਕਟਰ ਰਾਯਲ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ "ਐਸ. ਈ. ਐਨ ਦੀ ਐਂਟੀਕਿਊਟੀ ਔਫ ਹਿੰਦੂ ਮੈਡੀਸਨ" ਨਾਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:- "ਅਰਬਿਯਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲੇਖ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਲੋਕ 'ਸਰਕ" ਅਤੇ "ਸਸਰਦ" ਨਾਮਕ ਦੋ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਰਸਜ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਨਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਿਸਰ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਏਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਏ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਦੇ ਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਯਾ!" ਡਾਕਟਰ ਰਾਯਲ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:- 'ਰੂਮ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ "ਅਲਮੰਸਰ" ਨੇ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਇੱਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ 'ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਕਾਨਫਰੰਸ" ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਸ ਵਿੱਚ ਏਹ 'ਚਰਕ" ਅਤੇ "ਸਸਰਦ" ਅਰਥਾਤ "ਚਰਕ" ਅਤੇ "ਸੁਸ੍ਰੁਤ" ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮੁੱਚ ਮੰਨੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਹੋਏ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ [illegible]

ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ "ਆਯੁਰ ਵੇਦ" ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਬੜੀ ਹੀ ਉੱਨਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੀ (ਸੋ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਹੀਨ ਅਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੇਠ ਦਬ ਗਿਆ ਹੈ)।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਹੋਰੇਸ ਹੈਮੈਨ ਵਿਲਸਨ ਐਮ. ਏ. ਆਰ. ਐਸ. ਪ੍ਰੈਸੀਡੈਨਸ ਮੈਡੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਕਲਕੱਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈ-ਸਰ ਆਫ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਕਾਲਜ ਆਫ਼ ਫ਼ੋਰਟ ਜੋ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਯਾ ਦੇ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਿਕਿਤਸਾ, ਜਯੋਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਦਮਾਨ(ਮੌਜੂਦ)ਹਨ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਭੀ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਨਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਯਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਾਸਤੇ ਅਦੁਤੀ ਸਿਆਣਾ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਨਕੁਲ ਭੀ ਪਸ਼ੂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ "ਅਸ਼੍ਵ ਚਿਕਿਤਸਾ" ਆਦਿ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ ਲਿਖੇ ਸਨ।

ਭਾਗਲ ਪੁਰ ਡਵੀਜ਼ਨ ਦੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਲ੍ਹਾਈਨ ਸਾਹਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਚਰਜ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਅਨੇਕ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਤਾਂ [illegible]

ਵਿਦਵਾਨ ਓਹਨਾਂ ਹੀ ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਓਨਾਂ ਕੁ ਗ੍ਯਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਗ੍ਯਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਮੰਨਣ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਕਰਦੇ ਹਨ" ॥

ਫਿਲਾਡੇਲਫਿਆ—ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਯਾਨਵਾਨ ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਕਲਰਕ ਐਮ. ਏ. ਐਮ. ਡੀ. ਸਾਹਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਮੈਂ ਚਰਕ ਦੇ ਹਰ ਇੱਕ ਅਧਯਾਯ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚ-ਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੀ ਫ਼ਾਰਮਾਂ ਕੋਪਿਆ ਤਥਾ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ "ਚਰਕ" ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਤਨ ਤਦ ਅਕਾਲ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਪੁਰਾਣੇ ਰੋਗੀ ਬਹੁਤਘਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਗੇ"। ਇਸ ਤਰਾਂ ਬੇਅੰਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਪ੍ਰੀਖਯਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬੁਧ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦ੍ਰਵਯ ਚਿਕਿਤਸਾ (ਦਵਾਈਆਂ) ਦਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ, ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਲਯ ਚਿਕਿਤਸਾ (ਸਰਜਰੀ ਅਰਥਾਤ ਚੀਰਨ ਫਾੜਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ) ਸਿਥਲ ਪੈਂਦੀ ਚਲੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੁਧ ਮਤ ਵਾਲੇ ਚੀਰਨ ਫਾੜਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਯਾ ਨੂੰ ਅਧਮ "ਰਸੈਨ ਕਥਿਤੋ ਵੈਦਯੋ ਮਾਨੁਖੋ ਮੂਲਕ ਆਦਿਕਿ। ਅਧਮ: ਸਸਤ੍ਰ ਦਾਹਾਭਯਾਂ ਸਿਧ ਵੈਦਯਸਤੂ ਮੰਤ੍ਰਕ:" ॥ ਆਦਿ ਏਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਬੁਧ ਮਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ

ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਔਸ਼ਧਾਲਯ ਬਨਵਾਏ ਸਨ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਰੋਗੀ ਤੇ ਨਕਾਰੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪਸ਼ੂ ਸ਼ਾਲਾ (ਪਿੰਜਰਾ ਪੋਲ) ਭੀ ਬਣਵਾਏ ਸਨ, ਪਰ ਏਸ ਮਤ ਵਾਲੇ ਚੀਰਨ ਫਾੜਨ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸੀਆਂ ਵੈਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਏਹ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਨਾਈ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਰਹ ਗਈ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਕੰਦਰ ਦੇ ਆਵਨ ਤਕ ਭੀ ਚੰਗੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸ਼ਿਖਰ ਸੀ ਅਰ ਤਦ ਤਕ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੀ ਰਹੀ। ਯੂਨਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵੇਤਾ "ਏਰਿਯਨ" ਨੇ ਸਕੰਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸਾਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਸਕੰਦਰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਕਿਨੇਂ ਹੀ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਹਕੀਮ ਲਿਆਯਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਪ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਪ ਡੱਸਨ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਅਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹਕੀਮ (ਵੈਦ) ਸੱਦਣੇ ਪਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ। ਨਰਕਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ 'ਕਿ ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਏਹ ਵੱਡਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਏਹ (ਵੈਦਕ) ਵਿੱਦਯਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਹੀ ਅਚੰਭਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਿਨੇਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਹਕੀਮ (ਵੈਦ) ਵੱਡੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਿੱਖਯਾ ਕਰੋ"। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ

ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੇ ਚੀਰਫਾੜ ਵਿਚ ਧਰਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਤਕ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਅਜੇ ਤੱਕ ਭੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਸਰਜਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ।

ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ ਹਿਕਮਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਦੇਸੀ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੇਬਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ "ਹਿਸਟ੍ਰੀ ਔਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਲਿਟਰੇਚਰ" ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇਸ ਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ "ਸੁਸ੍ਰੁਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਨ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਚਕਿਤਸਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਯ ਦਾ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਬਾਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸੁਸ੍ਰੁਤ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਹਾਰਾ ਤੇ ਭਾਵ ਲਿਆ ਹੈ।"

ਮਿਸਰ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਜੇਹੇ ਵਿਸ਼ਯ ਹਨ ਜੋ ਮਿਸਰ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਇਹ ਬਾਤ ਭੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭਾਗ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ ਲਿਆ ਲਿਆ ਹੈ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਦਾ 'ਇਬਨਸੇਰਾਬੀ' ਹਕੀਮ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ [illegible] ਤੇ ਚਰਕ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ [illegible]

ਹੈ, ਚਰਕ ਨੂੰ ਲਾਟਿਨ ਵਿਚ "ਚਰਕ ਇੰਡਿਏਨਸ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। "ਅਫ਼ਲਾਤੂਨ" ਬੁਖ਼ਾਰਾ ਦੇ ਪਰਮਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਕੀਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਕ ਦਾ ਮਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਰਬ ਦੇ ਅਲ-ਰਾਜ਼ੀ ਨਾਮਕ ਹਕੀਮ ਨੇ ਮੂੰਹੀ ਆਦਿ ਦਵਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੰਧੀ ਚਰ ਹਿੰਦੀ ਵੈਦ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਿੰਧੀ ਚਰ ਸਿੰਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ "ਵਾਗ ਭਟ" ਸੀ। ਵਾਗ੍ਭਟ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕ ਦੂਸਰਾ ਚਰਕ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਧੀ ਚਰ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀ ਚਰਕ ਇੱਕੋ ਹੀ ਨਾਮ ਹਨ। ਖ਼ਲੀਫ਼ਾਉਲ ਮਨਸੂਰ ਨੇ 'ਚਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੁਸ੍ਰੁਤ' ਦੇ ਉਲਥੇ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਕਰਵਾਏ ਸਨ, ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਸੁਸ੍ਰੁਤ ਦੇ ਉਲਥੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕਲੈਲੇਸਾਉਸ਼ੁਰਉਲਹਿੰਦੀ' ਹੈ ਅਤੇ ਚਰਕ ਦਾ ਨਾਮ "ਅਫੇਸਨਦਾ ਰੋਬਰ" ਹੈ, ਇਹ ਉਲਥੇ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਹਿਪਲਰ' ਨੇ ਲਾਤੀਨੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਅਰ 'ਫੂਲਰਜ' ਨੇ ਜਰਮਨ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਉਲਥੇ ਕੀਤੇ ਇਤਹਾਸ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਵਿੱਦਯਾ (ਏਨਾਟਮੀ) ਦਾ ਜਨਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਚਕਿਤਸਾ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸਰੀਰਕ ਵਿੱਦਯਾ ਵਿੱਚ ਭੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ-ਜਿਸ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਅੱਜ ਤਕ ਭੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੯੦ ਵਿਚ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮੂਰਤੀ [illegible] ਆਦਿ ਜਿਸ ਵਿਚ [illegible]

ਰੋਗ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਥੋੜ ਤੋਂ ਥੋੜ ਜਾਤੀਆਂ ਭੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਹਜਾਰਾਂ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਅਯੋਗ ਹੁੰਦੇਹੋਏ ਭੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਥਰ ਆਦਿ ਏਸ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਏਤਨੀ ਬੁਧੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਿਦਯਾਵਾਨ ਕਿਸ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਹੋਵਨਗੇ ਸੁਸ੍ਰੁਤ ਆਦਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਯਾ, ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਲੱਛਣ, ਭੇਦ, ਵਰਤਾਉ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਲਿਖੇ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਭੀ ਅਸਚਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼ੋਕ! ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਔਂਦੇ!

ਇਤਿ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਹੋਰ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਅਰ ਸਿਰੋਮਣੀ ਹੈ। ਜਿਸਤਰਾਂ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਅਨੇਕ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ (ਆਯੁਰ ਵੇਦ) ਭੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਰੋਗਤਾ ਅਰ ਸੁਖਦਾਤੇ ਅਨੇਕ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ!

ਅਚਰਜ ਔਖਧੀਆਂ ਦੇ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਭੀ ਕੁਝ ਭੇਦ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਹਾ ਕਿ:—ਤ੍ਰਜਨੀ ਉਂਗਲੀ (ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਨਾਲਦੀ) ਤੋਂ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੈਰ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਉਂਗਲ ਉਠਾਈਜਾਵੇ, ਜੇਕਰ ਤ੍ਰਜਨੀ ਉਂਗਲੀ ਮੁੱਧਮਾ ਤੋਂ ਪੱਕੀ ਉੱਠੇ ਕੁਝ ਰੋਗਾਂ ਠੀਕ ਨਾ ਸਿੱਧੇ ਅੰਟ [illegible]

ਵਿਨੋਂ ਦ ਕਮਜ਼ੋਰ। ਜੇ ਸ਼ੋਥਮ ਹੋਵਨ ਤਦ ਉਂਗਲੀ ਦਬਾਵੇ
ਥਾਂਹ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਗੀ ਜੇ ਮੂਲੋਂ ਹੀ
ਬਲ ਘਟ ਗਏ ਹੋਵਨ ਤਦ ਉਂਗਲ ਉਠਾਉਣੀ ਹੋਈ ਭੀ
ਛਿੱਕ ਜਾਵੇ ਗੀ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਨੇਤਰਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੀ
ਸੋਜ ਤੋਂ ਜਿਗਰ ਦੀ ਦਸ਼ਾ। ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ਧਿਖੜੇ
ਦਾਗਾਂ ਤੋਂ ਆਤਸ਼ਕ ਦੀ ਦਸ਼ਾ। ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਦੇ ਖਾਲ
ਜੇ ਵਿਸ਼ਯ ਭੋਗ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਧਾਰਨ
ਡੂੰਘੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਜੇ ਅਧਿਕ ਧਾਤੂ ਸ੍ਰਾਵ ਦਾ ਰੋਗ ਹੋਵੇ
ਤਦ ਪੀਲੇ ਜੇਹੇ ਜੇ ਸ੍ਵਪਨ ਦੋਸ਼ ਹੋਵੇ ਤਦ ਧਾਂਝੂ ਰੰਗ ਦੇ,
ਜੇ ਕੁਕਰਮ ਹਸਤ ਕ੍ਰਿਆ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵੀਰਜ ਦਾ
ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਦ ਪੀਲੇ ਕਾਲੇ ਜੇਹੇ ਖਾਲ ਹੋਣਗੇ।
ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਪੀਲੇ ਕਾਲੇ ਦਾਗਾਂ ਤੋਂ ਪਲੀਹ (ਤਿਲੀ) ਰੋਗ
ਦੀ ਪਛਾਣ, ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਗੁੰਝਲਾਪਨ ਵੇਖ ਕੇ ਤਪਾਂ ਦੇ
ਹਟਨ ਨਾਂ ਹਟਨ ਦਾ ਪਤਾ, ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਹੁੰ (ਨਾਖ਼ਨ) ਵੇਖਕੇ
ਤਪਦਿੱਕ ਦੇ ਦਰਜਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਗਰਦਨ ਦੀ
ਹੰਸਲੀ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਗਾਂ ਦਾ
ਗਿਆਨ, ਪਸ਼ਾਬ, ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵੇਖ ਕੇ ਜਾਂ
ਖੇਤੀ ਪਰ ਪਸ਼ਾਬ ਕਰਵਾਕੇ ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸੰਤਾਨ
ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਦਿਕ ਬੇਅੰਤ
ਲੱਛਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ
ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਆਯੁਰਵੇਦ
ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਜੇ ਤਕ ਹੋਰ ਉੱਨਤ ਹੋਈਆਂ
ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸੱਕੇ। ਸਰਅਸਲ ਜੋ
ਕਿ ਦਯਾਵਾਨ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕਿਰਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜ਼ਗਤ ਵਾਸਤੇ
ਸੌਂਕਾ ਕੀਤਾ ਹੈ [illegible] ਆਯੁਰ ਵੇਦ [illegible]

ਜਹਿੰਨ ਨਾਲ ਕਿਸ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਚੰਗੇ ਫਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਰਮਨ ਡਾਕਟਰ ਅਚਰਜ ਹੋ ਰਹੇਹਨ ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਧਾਰਨ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ:—

"ਸ਼ਯਨੰ ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਾਯਵਾਤਨਾਸ਼ਾਯ ਮਰਦਨੰ।
ਵਮਨੰ ਕਫ ਨਾਸ਼ਾਯ ਜ੍ਵਰ ਨਾਸ਼ਾਯ ਲੰਘਨੰ।

ਅਰਥਾਤ:—

ਜਿੰਦ੍ਹਾ ਤੇ ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਹੋਇ ਮਰਦਨ ਵਾਤਨਸਾਇ।
ਵਮਨ ਕਫਾਂਸ਼ ਤੇ ਕਫਨਸੈ ਲੰਘਨ ਤੇ ਜ੍ਵਰ ਜਾਇ।

ਭਾਰਤੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਲੰਘਨ ਦੇ ਭੇਦ ਆਦਿ ਭੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੇ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਅਜੇ ਨਵੇਂ ਵਿਦਵਾਂਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਸੋਥ ਰੋਗ ਦੀ ਚਿਕਿ-ਤਸਾ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਤੇ ਜਲ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾ ਦੁਧ ਦਾ ਪੱਥ ਦੇਣਾਂ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਵੈਦਵਰਤਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਏਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਸੋਜ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਰਕਤ ਵਿਚ ਲੂਣ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਲੂਣ ਨਹੀਂ ਖਾਣ ਦੇਣਾਂਚਾਹੀਦਾ, ਲੂਣ ਨਾਂ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਲਹੂ ਵਿਚੋਂ ਲੂਣ ਘਟਦਾ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਸੋਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੈਸਾ ਅਚਰਜ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਰਸ ਪਹਲੇ ਦੱਸ ਗਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਕੱਢ ਦੱਸ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਲੋਕ ਵਾਹ! ਵਾਹ!! ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਦਹੀਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਲ ਜਰਮਨ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਮੈਚਨੀਕਫ ਨੇ ਕੀਤੇ ਤਜਰਬੇ

ਅਨੁਸਾਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਰ ਪੱਥ ਸੇਜ, ਸੀਤ ਸੂਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਭੀ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਲੋਕ ਵਰਤਨ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ,ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਭੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰਮ ਲਾਭਦਾਇਕ ਅਰ ਏਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਗੁਝੇ ਭੇਦ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਕਿਸ ਦਵਾ ਕੈਸੇ ਸਮੇਂ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਨੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਅਖਾਵਤ ਹੈ ਕਿ:–"ਸਿਆਣ ਪੁੱਤਾਂ ਦੁਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਨੈਣ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ" ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ,ਸਗੋਂ ਕੋਈ ਡਾਕਟਰ ਮੈਟਨੀਕਲ ਐਹਾ ਲਿਖੇਗਾ ਕਿ ਏਸ ਏਸ ਦਵਾ ਵਿਚ ਜੋ ਵਰਤੇ ਤਦ ਸਮਝਨ ਗੇ, ਜਰਾ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅੱਤ ਸਰਦੀ ਵਾਲੇ ਬਰਫਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ, ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਅਤਿ ਤਪਦੇ ਮਰੂ ਥਲ ਗਰਮ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ ਤਦ ਕਦੇ ਇਕ ਸਾਰ ਗੁਣਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਕਦੇ ਨਹੀਂ ! ਪਰ ਨਵਾਂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:–

> "ਹੇਤੂ ਆਦਿ ਕਾਰਣਸਲਯ ਵਯ ਦੇਸ਼ ਬ ਲਾਂਬਲ
> ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੈ। ਨਖੂੰ ਦਿਨ ਵਿਭੂ ਸ਼ੁਧੂੰ ਸ਼ਯਨ ਵਜਾਦਿ
> ਕਾਲੋ ਦਸ਼ਾ ਮਲੈ"

ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਇਕ ਰੋਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੀ ਰੋਗ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਪਹਿਲੇ ਲੱਛਣ ਪੂਰਬ ਲੱਛਣ, ਸ਼ੋਖ, ਵਯ ਆਯੂ; ਰੋਗੀ ਦੀ ਉਮਰ, ਸਥਾਨ, ਦੇਸ਼, ਬਲ, ਰੋਗ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਲ

ਸਾਂਇਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਏਸ ਤੋਂ ਮਿਤ੍ਰਵਰ ਸਿਆਣੇ ਆਪ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਹੜਾ ਵਰਤਾਰਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਵਯਾਖਯਾ ਹੈ ਜੋ, ਹੋਰ ਹੋਰ ਮਤਾਂ (ਚਿਕਿਤਸਾ) ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਵਰਨਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਹਾ ਕਿ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਉਦਾਵਰਤ ਰੋਗ (ਆਂਸੂ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਫਲਾਣੇ ੨ ਰੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸ੍ਵਾਸ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਫਲਾਣੇ ੨ ਰੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਛਿੱਕਾਂ, ਮਲ, ਮੂਤ੍ਰ, ਅਧੋਵਾਤ, ਹਿਚਕੀ, ਡਕਾਰ, ਵਮਨ ਆਦਿ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਅੱਡ ੨ ਫਲਾਣਾਂ ੨ ਰੋਗ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਏਹ ੨ ਲੱਛਨ ਅਤੇ ਏਹ ੨ ਉਪਾਵ ਹਨ, ਆਦਿ) ਕਈ ਇਕ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਏਧਰ ਵਯਾਖਯਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇਹੇ ਰੋਗੀ ਦੇਖ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਡਾਕਤਰਵਰਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਲੱਛਨ ਪੂਰਕ ਰੂਪ ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਠੀਕ ਸੂਤ੍ਰ ਰੂਪ (ਥੋਹੜੇ ਵਿਚ), ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਭੀ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਹੋ ਸੱਕਦਾ ਹੈ! ਨਮੂਨੇ ਵਾਸਤੇ "ਡੱਦਰ ਖਾਰਸ਼" ਲਵੋ, ਕੁਸ਼ਟ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਛਨ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਸ੍ਰੀਰਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਰੋਗ ਫਲਾਣੀ ਖੱਲੜੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਮ ਰੋਗ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ੨ ਕ੍ਰਿਮ ਇਹ ਰੋਗ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਏਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਖੂਬੀਆਂ ਵਿਚ-

ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜੇ ! ਸੰਨ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਲਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਾਸ ਇੱਕ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਪਲੇਗ ਪਈ ਤਦ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਯਾ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ:—"ਚਲੋ ਬੇਸ਼ਕ ਪਰ ਇਸ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਇਹਤਿਆਤ ਕਰ ਲੈਣੀ, ਪਰ ਤੁਸੀ ਦੇਖਕੇ ਕੀਹ ਪ੍ਰੀਖਯਾ ਕਰੋਗੇ, ਤੁਸਾਡੇ ਏਸ ਰੋਗ ਦੀ ਕੀ ਸਮਝ ਹੋ ਸੱਕਦੀ ਹੈ ? ਖੈਰ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀਦੀ ਏਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾਂ ਨੇ ਦਾਸ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਫਿਰ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਪਲੇਗ ਦੇ ਰੋਗੀ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੋਇਆ ਅਰ ਆਪਣੇ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਕਰੰਗੀ ਪੁਸਤਕ "ਮਹਾਂ ਮਾਰੀ ਦਮਨ" ਏਸ ਰੋਗ ਤੇ ਲਿਖੀ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਫਿਰ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਜਿਸਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਵਡੇ ਖਰੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਅਜੇ ਤਕ ਭੀ ਕਿਸ ਉੱਨਤੀ ਤਕ ਹਨ ਪਰ ਦੱਬੇ ਪਏ ਹਨ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਹ ੪੦ ਸਫ਼ੇ ਦੀ-ਪੁਸਤਕ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦਾਸ ਨੇ 'ਸੈਕ੍ਰੇਟਰੀ ਸਾਹਿਬ ਆਲਇੰਡੀਆ ਵੈਦਕ ਐਂਡ ਯੂਨਾਨੀ ਤਿੱਬੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਜੀਦੀ ਭੇਟਕੀਤੀਹਨਜੋਏਕ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦਾ ਸਰਕਲੋਂ ਕਰਦੇ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਏਹ ੨੫ ਪੁਸਤਕ ਭਾਰਤ ਹਿੰਦੂ ਵੈਦ ਹਕੀਮ. [illegible]

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਭਾਰਤ ਮਿੱਤ੍ਰ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤਦੋਂ ਦੇ ਹੀ ਛਪੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਦ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਾਸੇ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਰਤਦੀਆਂ ਸਨ।

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਘਾਟੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜੇਹਾ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਭੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ, ਜੇਹਾ ਕਿ:-ਰਾਜ ਯਖਮਾਂ (ਤਪਦਿੱਕ) ਵਿਚ ਕੰਧੇ ਅਰ ਪਸਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੀੜਾਂ, ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਹ, ਅੱਠੇ ਪਹਰ ਹਲਕਾ ਤਪ, ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਭੀ ਪੂਰਣ ਨਹੀਂ ਤਦ ਓਹ ਕਦੇ ਤਪਦਿੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇ ਯਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦ੍ਰਧੀ (ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਫੋੜਾ) ਹੈ ਤਦ ਦਮੇਂ ਦਾ ਹੋਣਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਰੋਗੀ ਮੇਦਨ੍ਰੀ (ਭਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ) ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਸ਼ਾਬ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਸ਼ਾਬਤ ਤੇ ਭੀ ਮਧੁਮੇਹ(ਡਾਇਬਟੀਜ਼-ਚਪਾਬ ਤੀਸ)ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਜਲੋਦਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਲ ਪੀਣਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਰੋਗ ਕਦੇ ਭੀ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸੱਕੇ ਗਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇ ਉਨਮਾਦ ਰੋਗ ਵਾਲੇ (ਪਗਲੇ-ਸ਼ੁਦਾਈ) ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਇਧਰ ਉਧਰ ਫਿਰਦੇ ਚੰਚਲ ਹਨ ਤਾਂ ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਆਦਿਕ। ਅਜੇਹੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰਨਾ ਦੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਬਦਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾ ਲਵੋ, ਇਹ ਨਾ ਮਿਲੇ ਇਹ ਪਾ ਲਵੋ ਆਦਿਕ [illegible] ਸਾਡੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ [illegible]

ਦੱਸੇ ਹਨ ਤਥਾ ਨੁਸਖਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਰੁਤ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ੨ ਚੀਜ਼ ਵਧਾ ਲਵੋ ਅਜੇਹੀ ਘਟਾ ਲਵੋ ਤਥਾ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾ ਅੰਸ਼ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਭੇਦ ਆਦਕ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਅਜੇਹਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸੰਜੋਗ ਵਿਰੁਧ ਅਰਥਾਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਿਲਨ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਔਗੁਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਸਰ ਉਪਜ ਔਂਦਾ ਹੈ. ਜੈਸਾ ਕਿ ਦਹੀਂ ਅਤੇ ਪਨੀਰ ਮਿਲਾਕੇ ਖਾਣ ਨਾਲ ਸੂਲ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਣਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਕੇਲੇ ਦੇ ਫਲ ਨਾਲ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦਹੀਂ ਦੀ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਮੇਹਦੇ ਦੀ ਦਰਦ ਅਰ ਹੈਜ਼ੇ ਦੇ ਹੋ ਜਾਵਨ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਖਰਬੂਜੇ ਨਾਲ ਦੁਧ ਪੀਵਣ ਤੇ ਹੈਜ਼ੇ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਅੰਡਾ ਮੁਰਗਾ ਤੇ ਮਛਲੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖਾਵਨ ਤੋਂ ਬਵਾਸੀਰ, ਸੂਲ, ਲਤਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਦੀ ਦਰਦ ਹੋਵਨ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਦੁਧ ਜਾਂ ਦੁਧ ਦੀ ਬਣੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਖਟਿਆਈ ਖਾਵਨ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਛਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਧ, ਜਾਂ ਗੁੜ ਜਾਂ ਸ਼ਹਦ ਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਆਦਿਕ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਸ ਨਾਲ ਦੁਧ ਵਰਤਨ ਤੇ ਕਿਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਪੁਰਾਣਾ ਘਿਉ ਜ਼ਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਤਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਮਾਸ ਖਾਵਨ ਤੇ ਕੋਹੜ ਆਦਕ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੂਲੀ, ਲਸਣ, ਸੁਹਾਂਜਣਾ, ਤੁਲਸੀ ਆਦਿ ਖਾ ਕੇ ਉਤੋਂ ਕੋਈ ਦੁਧ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਕੋਹੜ ਦਿ [illegible] ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਦਕ ਅਜੇਹਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ੀ (ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ) ਚਿਕਿਤਸਾ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਹੈ।

[illegible]

"ਵਰਸ਼ਜੋਗ ਰੇਵਲੰਸ਼ੂਲੀ ਕੁਸ਼ਟੀ ਮਾਸਿ ਮਧ
ਇਨ ਤ੍ਰਿਯੰ। ਦੂਰ ਨ ਅਮਲੀ ਅਤੀਸਾਰੀ ਸਰਵੇਥ
ਤਰੁਣ ਜ੍ਵਰੀ" ॥

ਤਥਾ:—"ਕੁਸ਼ਟ ਮਾਸ ਨਵ ਜ੍ਵਰ ਘ੍ਰਿਤ ਸ਼ੂਲ ਰੋਗ ਮੇਂ
ਦਾਲ। ਅਤੀਸਾਰ ਜੋ ਹੈ ਤਰੁਣ ਇਨ ਕੋ ਰੁਜਸਮ ਬੁਲਵਾਲ"

ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਰਥੇ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਔਂਦੇ।

ਏਤਨੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਸਫਲਤਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਹੀਨ ਦਸ਼ਾ ਹੋਵਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵੱਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ:—ਜਦ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਸ ਦਾ ਵੈਰ ਫੁਟ, ਲੜਾਈ, ਝਗੜੇ, ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਹੋਵਨ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੜ ਬੜ ਮਚ ਗਈ ਸੀ, ਸਭ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਜਾਨ, ਮਾਲ, ਮੈਤ੍ਰਾਂ, ਬਹੂ, ਬੇਟੀਆਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਪਿਆਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਭੀ ਲਾਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਤੋਂ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਉਲਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਦੇ ਆਏ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਨੇ ਭੀ ਰਾਜਾ ਦੀ ਮਦਦ ਹੋਵਨ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭਿਆ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਔਖਧੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹੱਥ ਆਈਆਂ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜੇਹਾ ਕਿ:—"ਅਲਫ਼ਾਜ਼ਲ ਅਦਵਿਆ" ਅਤੇ ਕਰਾਬਾਦੀਨ ਕਾਦਰੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੁਸਖੇ ਜਿਉਂ ਕੇ ਤਿਉਂ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਰਾਬਾਦੀਨ ਜ਼ਕਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਮਦੇ ਨੁਸਖੇ ਜੋ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਸਭ ਵੈਦਕ, "ਚਰਕਸੰਹਿਤਾ" ਵੈਦ੍ਯਕ ਆਯੁਰਵੇਦ

ਮਿਲਦੇਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਪਣੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭੀ ਹੋਰਨਾਂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ ਸਿਰੋਮਣੀ ਸੀ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਭਾਵ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਗੁੰਮ ਜੇਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੇ ਆ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਗਦ ਗਦ ਹੋਕੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖਦਾਈ ਸਮਝ ਕੇ ਇੱਕ ਦਮ ਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਏ! ਤੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਹੀ ਡੰਕਾ ਵੱਜਣ ਲਗ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗੁੰਮ ਜੇਹੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲੈਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਅੱਜ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਬਰਕਤ ਚਰਕ, ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ, ਵਾਗਭਟ ਆਦਿ ਦੀ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਨ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਹ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਕਿ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਪਣੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਰ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਹਿਤਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦੇਵਨ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਬਾਰ ਗੁੰਮ ਤੇ ਭੁਲ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਦਬ ਜਾਵਨ ਤੇ ਭੀ ਫੇਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਬ੍ਰਿਟਸ਼ ਗੁਰਨ ਮਿੰਟ ਦੀ ਠੰਢੀ ਛਾਯਾ ਹੇਠ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੈਦ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰ

ਵੈਦ ਤੇ ਹਕੀਮ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਵਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਅਜੇਹੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਭੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਕਿਸੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀ ਕੰਬਲੀ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰੋਪਕਾਰੀ ਪਾਸੋਂ ਖਰਚ ਦੇ ਕੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਵਿਦਯਾਲਯ ਖੋਹਲਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਯਾ ਭੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਏਸ ਪਾਸੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਉੱਨਤੀ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਓਸਦਾ ਹਜ਼ਾਰਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਭੀ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵੱਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਯਾਨ ਦੇਵਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਰੋਕ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾਸ ਦੀ ਤੁਛ ਬੁਧੀ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਆਏ ਹਨ ਸੰਖੇਪ ਕੇ ਜੇਹੇ ਦਾਸ ਆਪਣੀ ਵਕਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੧) ਪਹਲਾਂ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਪਹਲਾ ਕਾਰਨ "ਰਾਜਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਭੀ ਕਾਰਯ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਅਜਹੇ ਕਾਰਯ ਤਾਂ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸੱਕਦੇ। ਸਿੱਧ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਅਤੀ ਗੁਣਕਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਭੀ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸੱਕਦੀ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਮਤੀ ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਭੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਅਫਸਰ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਹੋ

ਮਿਸਾਲਸ ਵਿਚ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਆਪ ਹੀ ਏਧਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਦੇਸੀ ਦਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਵੈਦਾਂ ਤੇ ਹਕੀਮਾਂ ਨਾਲ ਅਨਾਦਰ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਭੀ ਰੁਕਦੇ ਹੋਏ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਿੰਨਾ ਖ਼ਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਰ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਦੇਸੀ ਹਕੀਮਾਂ ਤੇ ਵੈਦਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਹੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਇਹ ਰੁਕ ਜਾਵਣ ਤਦ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀਹ ਗੁਣਾਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਭੀ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਏਨਾ ਭਲਾ ਨਾਂ ਹੋ ਸੱਕੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਔਕੜ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੨) ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸੀਆਂ ਦਾ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਸਾਂਝਾ ਬਲ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਨਾਂ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਵੀਹ ਵੀਹ ਡਾਕਟਰ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਤਥਾ ਇੱਕ ੨ ਰੋਗੀ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਰੋਗ ਔਖਧੀ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੩) ਤੀਜਾ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤਥਾ ਨਵੀਨ ਚਿੱਕਿਤਸਾਵਾਨ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਦਿਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੱਬ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਜਿਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੋਲਮੋਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

(੪) ਚੌਥਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੂਰਖ, ਅਨਪੜ੍ਹ, ਅਸਿੱਖ
ਅਤੇ ਥਲੀ ਦੇ ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਬਣ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਦੁਖ
ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ
ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ
ਵਿਚ ਭੀ "ਨਾਂ ਤ੍ਰਿਕਾਲਦਸ਼ੂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਣਿ ਭੇਖਜੂਰਤੇ
ਭਿਖਕ। ਯਮਏਵਸ ਵਿਚਰੰਤਿ ਮਰਤਜਾਨਾਂ ਮਰਤ ਰੂਪ
ਧ੍ਰਿਕ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜੇ ਵੈਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ
ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਓਹਨਾਂ
ਨੂੰ ਜਮ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਣੋਂ, ਰੋਗੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਓਹ ਆਪ
ਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਚਰਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ-
ਭਯਾਨਕ ਤੋਂ ਭਯਾਨਕ ਵਿਖ-ਅੱਗ ਦੇ ਅੰਗਿਆਰ-ਬਿੱਛੂ
ਦਾ ਡੰਗ ਖਾ ਲੈਣਾਂ ਚੰਗਾ ਪਰ ਮੂਰਖ ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਦੀ
ਦਵਾ ਖਾਣੀ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਹੈ। ਅਖਾਣ ਹੈ ਕਿ "ਰੱਬ ਦਾ
ਮਾਰਿਆ ਬਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਚ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮੂਰਖ ਵੈਦ
ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ" ਅਜੇਹੇ
ਲੋਕੀ ਹੀ ਯੋਗ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਅਨਾਦਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ
ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਂ ਰੋਕ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ

(੫) ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਰਨ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ
ਵੈਦ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ
ਆਲਸੀ ਹੋ ਕੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਬਦੇਸ਼ੀ ਦਵਾਈਆਂ
ਵਰਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੈਰੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਲਾਹਾ ਚੜ੍ਹਾ ਤੇ ਅਸਲੇ ਦੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ

(੬) ਛੇਵਾਂ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ
ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਬਹੁਤੇ ਕਠਿਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹਨ ਸੋ ਸਭ ਦੇਸ਼ੀ

ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ੨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੭) ਸੱਤਵਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਸਜਨਾਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵਲੋਂ ਨਕ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਲੋਂ ਭੀ ਅਜੇਹੇ ਸੱਜਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਏਧਰ ਫੇਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੮) ਅੱਠਵਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿੱਦਯਾ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਔਸ਼ਧਾਲਯ, ਚਿਕਿਤਸਾਲਯ, ਪੁਸਤਕਾਲਯ, ਵਿਦਯਾਲਯ ਅਰ ਹਿਕਮਤ ਸੰਬੰਧੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਚੰਗੀ ਉੱਨਤ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਦ ਤੋਂ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਵੈਦਕ ਔਰ ਯੂਨਾਨੀ ਤਿੱਬੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਵਲੋਂ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵੈਦ ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉੱਦਮ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਦੇਸ਼ ਹਿਤਕਾਰੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਵੈਦਾਂ ਹਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਆ ਪਹੁੰਚਣਗੇ ਜਦੋਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਹੁੰਚਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ

ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਫੇਰ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਗੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਕਰਨ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਦਿਨ ਵੇਖਣੇ ਨਸੀਬ ਹੋਵਨ ਅਰ ਓਹ ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ ਜਿਸਦੀ ਬਰਕਤ ਹਰ ਇਕ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਸੱਕਦਾ ਹੈ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਅਰ ਵਧਦਾ ਫੁਲਦਾ ਰਹੇ।

ਅੰਤ ਤੇ ਦਾਸ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਆਪ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ।
ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ॥

ਵੈਦਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਾਮ		ਡਾਕਟਰੀ ਨਾਮ
ਗੁਲਸ਼ੰਕੁ ਯੰਤ੍ਰ	Hook	ਹੁੱਕਸ
ਜਲੋਦਰ ਯੰਤ੍ਰ	Canula	ਕੈਨੂਲਾ
ਮੁਦ੍ਰਿਕਾਯੰਤ੍ਰ	Trocar	ਟ੍ਰੋਕਾਰ
ਕਰਪਤ੍ਰ	Bone saw	ਬੋਨਸਾਅ
ਅਰਸ਼ੋਯੰਤ੍ਰ	Rectal speculam	ਰੈਕਟਲਸਪੈਕੂਲਮ
ਅੰਗੁਸ਼ੀਤ੍ਰਾਣਯੰਤ੍ਰ	Fingershield	ਫਿੰਗਰਸ਼ੀਲਡ
ਸੂਚੀਯੰਤ੍ਰਾਦਿ	Needles	ਨੀਡਲਜ਼
ਏਕ ਤਾਲਯੰਤ੍ਰ	Hooks	ਹੁੱਕਸ

ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਗੁਰਨਮੈਂਟ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ!

ਸਹਿਤ ਦੇ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਸੁਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਲੜੀ ਦੀਆਂ ੧੯੧੨ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਛੇਵੀਂ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਸੋ ਪਾਠਕ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਏਸ ਲੜੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਯੋਗ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਹਨ, ਜ਼ਰੂਰ ਨਮੂਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਖਰੀਦ ਕਰੋ। ਏਸ ਲੜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਦ ਮਿਉਨਿਸਿਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਐਡੀਟਰ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਪਤ੍ਰ ਹਨ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਅੱਜ ਮੰਗਵਾਕੇ ਦੇਖ ਲਵੋ।

ਸਰਕਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ

ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੁੰਦਰ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਵਨ, ਜੋ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਕ ਜਾਵਣ ਪਰ ਹੀ ਹੋਰ ਛਪ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸੇ ਤੇ ਅਸੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਰਿਆਇਤ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਉਦਮ ਕਰਨ ਤਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ॥ ਦਾਸ—ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਸੁਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਏਜੰਸੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ਬੁਰੇ ਮਨ ਸਕ ਤੇ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ!

ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ੨੦ ਸਤਕਾਂ ਮਗਅਸ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

(੧) ਆਤਮ ਸੁਧਾਰ ।-), (੨) ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗੁਰ ।), (੩) ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਚਾਲ ॥), (੪) ਵਪਾਰ ਸਿਖਯਾ ।-), (੫) ਆਤਮ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਗੁਰ ।), (੬) ਸੋਹਣ ਦਾ ਮੁਰਲਾ ≡), (੭) ਫੁੱਲ ਭੁਲੱਕੜਾਂ ਨਾਟਕ-) (੮) ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ =), (੯) ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਸਾਰ -), (੧੦) ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਰਪਨ ≡), (੧੧) ਗਹਿਣਾ ਮੰਗਲ ਦੇ ਔਗੁਣ)॥, (੧੨) ਅਨੇਕ ਗਿਆਨ ਦਰਪਨ)॥, (੧੩) ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਨੂੰਹ ।), (੧੪) ਰਾਮਿੰਦ੍ਰ ਕੌਰ =), (੧੫) ਸੁਖਮਾਰਗ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।-), (੧੬) ਸੁਲਾਗ ਕੌਰ ।), (੧੭) ਉਪਦੇਸ਼ ਦਰਪਨ ।-), (੧੮) ਸ਼ੇਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ≡), (੧੯) ਕਮਾਈ ਦੀ ਬਰਕਤ ।), (੨੦) ਅਧਾਨ ਦੇ ਦਿਨ ਤੇ ਸੰਤਾਨ ਸਿਖਯਾ ।) (੨੧) ਇਲਾਜ ਬੇਦੂਆ ॥), (੨੨) ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਿਧ ਇਲਾਜ -), (੨੩) ਆਰੋਗਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ =), (੨੪) ਭੁਚਾਲ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ -), (੨੫) ਗਊ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਗੁਣ ਸੰਗ੍ਰਹਿ =) (੨੬) ਸਵਾਨ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ॥), (੨੭) ਬੈਗਨ ਵਿਕਾਰ ਰਤਨਾਵਲੀ ॥), (੨੮) ਇਕ ਸਿਖ ਅਰਾਤਾ ॥), (੨੯) ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ -)॥, (੩੦) ਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ॥), (੩੧) ਸੰਛੇਪ ਸੰਪਤੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ।-), (੩੨) ਜੌਹਰਦਾਤਾ ਅਕਬਰ ਬੇਗ ।), (੩੩) ਮਹਾਂ ਭਾਗੀ ਕਮਲ ।-)

ਪਤਾ-ਮੈਨੇਜਰ ਸੁਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਏਜੰਸੀ
ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਮਾਸਕ ਪਤ੍ਰ !

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਦਿਨ ੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੦੬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਕੇ ਹਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਨਿਕਲਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਸਤਾ ਨਿਰਾਲੇ ਢੰਗ ਦਾ ਹਰਕੌਮ ਦੇ ਬਾਲ ਬ੍ਰਿਧ ਜਵਾਨ ਇਸ੍ਤ੍ਰੀ ਸਭ ਵਾਸਤੇ ਪਰਮ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਕ, ਆਤਮਕ, ਧਾਰਮਕ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਅਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਉੱਤਮ੨ ਲੇਖ ਆਯੁਰ ਵੇਦ (ਹਿਕਮਤ) ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸੁਖੱਲੇ ਦੇਦਕੇ ਇਲਾਜ, ਸਾਂਝੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਉਪਦੇਸ਼, ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੁਸਿਖਯਾ, ਨੀਤੀ ਵਾਰਤਾ, ਆਤਮ ਵਿਦ੍ਯਾ, ਅਨੋਖੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਬਰਾਂ, ਸਿੱਖਯਾ ਭਰੀਆਂ ਸਵਾਦਲੀਆਂ ਨਾਵਲਾਂ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਸੁੰਦਰ੨ ਲੇਖ ਤੇ ਸਿਲਸਲੇਵਾਰ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਲੇਖ ਵੱਡੇ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪੱਤ੍ਰ ਭੀ ਖਾਸੀ ਕਿਤਾਬ ਜਿੰਨਾਂ ੫੦ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੰ: ੧੯੧੨-੧੩ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸਵਾ ਸਵਾ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੀਮਤ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ੨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਖਰੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਹਨ ਅਗੇ ਨੂੰ ਇਸਤੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਹੁੰਚਨਗੀਆਂ ! ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਕੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕੀਮਤ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਣੇ ਡਾਕ ਖਰਚ ਕੇਵਲ ॥≡) ਟਾਪੂ ਨਿਵਾ- ਸੀਆਂ ਤੋਂ ॥।≡) ਸਾਲ ਪੇਸ਼ਗੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵੀ.ਪੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ॥।—) ਹਰ ਇਕ ਸੱਜਨ ਨੂੰ ਏਸਦਾ ਖ੍ਰੀਦਾਰ ਬਣਕੇ ਤੇ ਬਣਾਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਾ ਤੇ ਪਿਚਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਚਿਠੀ ਪਤ੍ਰ ਦਾ ਪਤਾ—ਮੈਨੇਜਰ ਜੀ
ਮਾਸਕ "ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਪਤ੍ਰ" ...

ਜ਼ਰੂਰੀ ਯਾਦ ਰਖੋ !

ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਦਾ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਨ ! ਰੋਗ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ ! ਸੋ ਜੇਕਰ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਂ ਆਪ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਮਿੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਗ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਗ ਜਾਂ ਇਲਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਲਾਹ ਪੁਛਣੀ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਆਪ ਡਾਕਟਰਾਂ ਹਕੀਮਾਂ ਦੇ ਖਰਚਾਂ ਨਾਲ ਦਿਲ ਤੋੜ ਬੈਠੇ ਹੋਵੋ, ਤਾਂ ਘਰ ਬੈਠੇ ਬਤਾਏ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲ, ਬੀਮਾਰੀ ਕਦ ਤੋਂ ਹੈ, ਰੋਗੀ ਦੀ ਉਮਰ, ਖੁਰਾਕ, ਸਰੀਰ ਸੰਗਲ ਪਾਣੀ, ਕੰਮ ਕਾਰ, ਨੀਂਦ ਆਦਿ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲ, ਜੇ ਬੀਮਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਸਦੀ ਮਹੀਨੇ ੨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹਾਲ ਭੀ ਲਿਖਕੇ ਦਵਾਈ ਮੰਗਾਕੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪੌਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਵੋ ਤਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਤੇ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਕਰੋ, ਆਪਨੂੰ ਫੀਸ ਫੀਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਭਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਭੇਜਕੇ ਫਹਰਿਸਤਾਂ ਮੁਫ਼ਤ ਮੰਗਾ ਲਵੋ, ਜੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁੱਛਾਂ ਵਾਲੀ ਫ਼ਾਰਮ ਮੰਗਵਾ ਲਵੋ, ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਹੀ ਭੇਜ ਦੇਵੋ, ਫਹਿਰਿਸਤਾਂ ਜਾਂ ਫ਼ਾਰਮਾਂ ਮੁਫ਼ਤ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਣਗੀਆਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ

ਪਤਾ ਕੇਵਲ ਇਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਦੇਵੋ–

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤਰਨਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ਸਭ ਹਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਪਸੂ ਮਿਲੇ ਚੰਗਿਆਈਆ ਖੜ ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇਹਿ ।
ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੇ ਆਦਮੀ ਧ੍ਰਿਗ ਜੀਵਣ ਕਰਮ ਕਰੇਹਿ ।

ਸ੍ਵਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਲੜੀ ਨੰਬ੍ਰ ੨੫

ਗਊ ਪਦਾਰਥ ਗੁਣ ਸੰਗ੍ਰਹ

[illegible] ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ
ਮਿਊਨਿਸਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ
ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੩

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੦੦੦ ਭੇਟਾ ਦੋ ਆਨੇ =)

[illegible]
[illegible]

ਸੁਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਲੜੀ ਨੰ: ੨੫

ਗਊ ਪਦਾਰਥ ਗੁਣ ਸੰਗ੍ਰਹ

ਜਿਸ ਵਿਚ

ਕੇਵਲ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ, ਦਹੀਂ, ਮੱਖਣ, ਮਠਾ
ਘਿਉ ਗਮੂਤ੍ਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਉਪਾਵ
ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ।

ਲੇਖਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ

ਮਿਉਨਸਿਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ
ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੩ ਵਿੱਚ

ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰਸਿੰਘ
ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਛਪਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੫੦੦ ਭੇਟਾ ਦੋ ਆਨੇ

੧ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਾਇ ॥

ਬੇਨਤੀ।

ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਰ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਉਪਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਭਯਾਨਕ ਵਾਧਾ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਔਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਵੈਦਕ (ਹਿਕਮਤ) ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਹੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਐਸੇ-ਹੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ—ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤਾਂ ਜਾਂ ਦੁਖ ਨਾ ਦੇਵਨ ਤੇ ਸਭ ਥਾਈਂ ਮਿਲ ਸਕਣ—ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਐਸੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਮਹਾਮਹੋਪਾਧਯਾਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ "ਗੋਰਸਾਦਿ ਔਸ਼ਧੀ" ਨਾਮੇ ਬੰਗਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਉਲਥੇ "ਘਰ ਕਾ ਵੈਦ" ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਯਸ਼ੋਦਾ ਬਾਈ ਪ੍ਰਯਾਗ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਏਹ ਪੁਸਤਕ "ਗਊ ਪਦਾਰਥ ਗੁਣ ਸੰਗ੍ਰਹਿ" ਸ੍ਵਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਕੇਵਲ ਗਊ ਦੇ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਘਿਉ, ਮੂਤਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸਤੋਂ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਊ ਜੇਹਾ ਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਇਸਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਰਖਯਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ॥

ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਪਾਠਕ ਪਾਠਕਾਵਾਂ ਇਸਤੋਂ ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਕੇ ਦਾਸਦੀ ਮੇਹਨਤ ਸਫਲ ਕਰਨ ਗੇ।

ਦਾਸ—ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਮਾਲਕ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ
ਸ੍ਵਦੇਸ਼ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਲੜੀ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗਊ ਪਦਾਰਥ ਗੁਣ ਸੰਗ੍ਰਹ

ਗਊ ਦਾ ਦੁੱਧ—ਮਿੱਠਾ, ਮਨ ਭਾਉਣਾ, ਚਿਕਣਾ, ਬਲ ਕਾਰਕ, ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੱਕ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬੁਧ ਚਤੁਰਤਾ, ਬਲ, ਤੁਸਟੀ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਵੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਆਯੂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ, ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਰਸਾਇਨ ਅਰਥਾਤ ਰਸ ਰਕਤ (ਲਹੂ) ਆਦਿ ਧਾਤੂਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਰਾ, ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਵਾਤ, ਪਿੱਤ, ਬਿਸ਼ (ਜ਼ਹਰ ਦੇ ਅਸਰ) ਬਾਤਰਕਤ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਦਾਹ, ਦਸਤ, ਉਦਾਵਰਤ, ਭਰਮ, ਖੰਘ ਦੇ ਦੁਖ, ਦਮਾਂ, ਚਿਤ ਦੇ ਕਸ਼ਟ, ਪੁਰਾਣੇ ਬੁਖਾਰ, ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਰੋਗ, ਸ਼ੂਲ, ਉਦਰ ਰੋਗ, ਮਿਰਗੀ, ਮੂਤ੍ਰਕ੍ਰਿਛ, ਗੁਲਮ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪ੍ਰਬਾਹਿਕਾ ਅਰਥਾਤ ਲੇਸਦਾਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜੁਲਾਬ, ਪਾਂਡੂ ਰੋਗ, ਮੂਲ, ਖਟੇ ਡਕਾਰ ਆਦਿ, ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਦੇ ਵਿਕਾਰ, ਖਈਰੋਗ, ਅਤਿਸ਼੍ਰਮ, ਵਿਸਮ ਅਗਨੀ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ, ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਅਤੇ ਧਾਤ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕਾਲੀ ਗਊ ਦਾ ਦੁਧ ਖਾਸ

ਪਤਾ—ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ਮੰਨਾਛਲ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਸਤੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਤ ਰਲਾ ਕੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਪਿਲਾਉਂਦੇ ਰਹੋ। (੫) ਕੋਟਾਂ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਸਤੇ ਗਊ ਦਾ ਠੰਢਾ ਦੁਧ ਪਿਆਵੇ। (੬) ਜੇ ਕੱਚ ਦੇ ਟੋਟੇ ਅੰਨ ਨਾਲ ਖਾਧੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਗਊ ਦਾ ਦੁਧ ਪਿਆਵੇ। (੭) ਅਸਧ ਗੰਧਕ ਖਾਧੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਘਿਉ ਪਾ ਕੇ ਪਿਆਵੇ। (੮) ਬ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਬੀਰਜ ਦੇ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗਊ ਦੇ ਕੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਦੁਧ ਵਿਚ ਘਿਉ ਅਤੇ ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧਕੇ ਪੱਥ ਤੇਜ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੁਆਈ ਨਹੀਂ। (੯) ਜੀਰਣ ਜਵਰ ਵਾਸਤੇ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਘਿਉ, ਸੌਂਫ, ਛੁਹਾਰੇ, ਕਾਲਾ ਮੁਨੱਕਾ ਪਾ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹ ਕੇ ਠੰਢਾ ਕਰਕੇ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (੧) ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਅਤੇ ਮੂਤ ਵਿਚੋਂ ਰਤਾ ਨਿਕਲਨ ਦੇ ਰੋਗ ਤੇ ਰੋਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਗੁੜ ਜਾਂ ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਕੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਦੁਧ ਘਿਉ ਤੇ ਖੰਡ ਬਰਾਬਰ ਪਾ ਕੇ ਪਿਲਾਓ। (੧੧) ਅਖੀਆਂ ਦੀ ਜਲੂਣ ਵਾਸਤੇ ਗਊ ਦੇ ਕੱਚੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਪੜਾ ਭਿਉਂ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤੈਹ ਉਤੇ ਫਟਕੜੀ ਪੀਠੀ ਹੋਈ ਪਾ ਕੇ ਅਖ ਉਤੇ ਰਖੇ।(੧੨) ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਚੋਖਾ ਦੁਧ, ਘਿਉ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਰਲਾਕੇ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (੧੩) ਪਿੱਤ ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਸਤੇ ਚੋਖਾ ਦੁਧ ਸੱਤ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਓਹਦੇ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਤੋਲੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਇਕ ਤੋਲੇ ਤਕ ਮੁੰਦ ਪੱਥਰ ਉਤੇ ਘਸਾਕੇ ਰਲਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾੜ੍ਹਨਾਂ ਅਤੇ ਖੋਇਆ ਜਿਹਾ ਬਣਾਕੇ

ਸਭਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਵਾਨ ਵਾਸਤੇ

ਉਸ ਵਿਚ ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਲੈਣੀਆਂ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਖਾਣਾਂ, ਉਪਰੋਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਣਾਂ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਏਹ ਦਵਾ ਕਈ ਦਿਨ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। (੧੪) ਸੀਤਲਾ ਜਾਂ ਪਿੱਤ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਗਰਮੀ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਕੱਚੇ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਗੋਕਾ ਹੀ ਘਿਉ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਰਲਾ ਕੇ ਪਿਆਓ। (੧੫) ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਕਲੇਜੇ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਸਕਦੇ ਸਕਦੇ ਭਲਾਵੇ ਦੀਆਂ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪਿਲਾਓ। (੧੬) ਰਕਤ ਪਿਤ ਲਈ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਪੰਜ ਗੁਣਾਂ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੋ, ਕੇਵਲ ਦੁਧ ਰਹ ਜਾਵੇ ਤਦ ਪਿਲਾਓ। (੧੭) ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਡੀ ਟੁਟ ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਜਵਾਨ ਗਊ ਦਾ ਦੁਧ, ਮੁਨੱਕਾ, ਛੁਹਾਰਾ, ਮੁਲੱਠੀ ਆਦਿਕ ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਚੀਜਾਂ ਪਾ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਨਾਂ ਅਤੇ ਓਹਦੇ ਵਿਚ ਘਿਉ ਤੇ ਪਿਪਲ ਦੀ ਲਾਖ ਪੀਹ ਕੇ ਪਾਉਣੀ, ਫੇਰ ਠੰਢਾ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਦੇਣਾ; ਜਾਂ ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ, ਲਾਖ, ਕਊ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਚੂਰਨ ਦੁਧ ਅਤੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਜਿਥੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਟੁਟ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਤਰ ਗਈ ਹੋਵੇ ਉਸ ਥਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਨਾਲ ਹਡੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਥਵਾ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (੧੮) ਜ਼ੁਕਾਮ ਵਾਸਤੇ ਗੋਕਾ ਦੁਧ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਓਹਦੇ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਪੀਠੀ ਹੋਈ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਮਿਸਰੀ ਰਲਾ ਕੇ ਪੀਓ। (੧੯) ਲਹੂ ਅਤੇ ਪਿੱਤ ਨਾਲ ਹੋਏ ਹੋਏ ਰੋਗਾਂ ਉਤੇ ਰੂੰ ਦਾ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਫਹਿਆ ਬਨਾਕੇ

ਉਸਨੂੰ ਔਟੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਭੇਉਂ ਕੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰਖੇ ਅਤੇ ਉਤੋਂ ਕਪੜਾ ਬੰਨਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਤਰ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਏਸਤਰਾਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸੰਧਯਾ ਤਕ ਕਰੋ, ਸੰਧਯਾ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਧੋ ਕੇ ਓਹਦੇ ਉਤੇ ਮੱਖਨ ਮਲੋ, ਏਸ ਤਰਾਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਕਰੋ। (੨੦) ਪ੍ਰਵਾਹਿਕਾ (ਮਰੋੜ) ਅਤੇ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਵਾਸਤੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਓਹਦੇ ਜਿੰਨਾਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹ ਕੇ ਜਦੋਂ ਨਿਰਾ ਦੁਧ ਹੀ ਰਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿਲਾਓ, ਏਸ ਨਾਲ ਉਦਰ ਵਾਤ, ਸੂਲ, ਮਰੋੜ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਅਤੇ ਤ੍ਰੇਹ ਆਦ ਰੋਗ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਰਕਤ ਰੋਗਾਂ (ਲਹੂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ) ਉਤੇ ਅੰਮ੍ਰਤ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। (੨੧) ਪਾਂਡੂ ਰੋਗ ਖਈ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਵਾਸਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਦੁਧ ਪੀਵੇ ਅਤੇ ਪਰਹੇਜ਼ ਰਖੇ। (੨੨) ਹਿਚਕੀ ਵਾਸਤੇ ਗਊ ਦਾ ਗਰਮ ਦੁਧ ਪੀਵੇ। (੨੩) ਮੂਤ੍ਰ ਰੋਧ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਯਾ ਹੋਯਾ ਉਦਾਵਰਤ ਰੋਗ ਕਚੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਰਲਾਕੇ ਓਹ ਲੱਸੀ ਪਿਆਓ। (੨੪) ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਥਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗਊ ਦਾ ਗਰਮ ਦੁਧ ਪੀਣ ਨਾਲ ਥਕੇਵਾਂ ਲਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (੨੫) ਸਿਰ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤੀ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਔਟੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਸੁੰਢ ਘਸਾਕੇ ਉਸਦਾ ਗਾੜ੍ਹਾ ਗਾੜ੍ਹਾ ਲੇਪ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕਰਕੇ ਉਤੇ ਰੂੰ ਚੰਬੋੜ ਦੇਵੇ, ਏਸ ਨਾਲ ਸਿਰ ਦੀ ਦਰਦ ਭਾਵੇਂ ਕਹੀ ਹੋਵੇ ਸਤ ਅਠ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਹਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥

ਸਭਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਵਾਨ ਵਾਸਤੇ

ਗਊ ਦਾ ਦਹੀਂ—ਸੁਆਦੀ, ਬਲਕਾਰਕ, ਭੁਖ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਚਿਕਨਾ, ਦੀਪਨ, ਮੋਟਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਰਸ ਦਾਇਕ, ਗ੍ਰਾਹਕ, ਠੰਢਾ ਅਤੇ ਬਾਦੀ ਬਵਾਸੀਰ ਨੂੰ ਮੇਟਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦਹੀਂ ਖਟਿਆਈ ਅਤੇ ਸੁਆਦ ਵਲੋਂ ਪੰਜ ਭਾਂਤ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਗੁਣ ਵੀ ਵਖੋ ਵਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿੱਕਾ, ਮਿੱਠਾ ਖਟ ਮਿਠਾ, ਖਟਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਖੱਟਾ। ਇਹ ਪੰਜ ਭਾਂਤਾਂ ਹਨ। ਫਿੱਕਾ ਦਹੀਂ—ਗਾੜ੍ਹਾ, ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਦੁਧ ਵਰਗਾ, ਪਸ਼ਾਬ ਬਹੁਤ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ, ਦਸਤ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ, ਦਾਹ ਕਾਰਕ, ਅਤੇ ਤ੍ਰੈਦੋਸ਼ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ ਦਹੀਂ—ਗਾੜ੍ਹਾ, ਮਿੱਠਾ, ਬੀਰਜ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਜਾਣ ਪਰ ਮਿੱਠਾ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮੇਦ ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਲਹੂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਨ, ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪਿੱਤ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਖਟਮਿਠਾ ਦਹੀਂ—ਗਾੜ੍ਹਾ ਸੁਆਦੀ, ਕੁਝ ਖੱਟਾ ਅਤੇ ਖਾਣ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਮਿਠੇ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਖਟਾ ਦਹੀਂ—ਲਹੂ ਦੇ ਵਿਕਾਰ, ਪਿੱਤ ਅਤੇ ਕਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਅਗਨੀ ਦੀਪਕ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਖਟਾ ਦਹੀਂ—ਅਗਨੀ ਦੀਪਕ, ਸੰਘ ਵਿਚ ਸੜਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਵਾਲ ਬਹੁਤ ਉਗਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਜਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦਹੀਂ—ਠੰਢਾ, ਹਲਕਾ, ਕਬਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਾਯੂ ਕਾਰਕ, ਗ੍ਰਾਹਕ, ਅਗਨੀ ਦੀਪਕ,

ਸੁਆਦੀ, ਭੁਖ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਤੋਂ ਮਲਾਈ ਲਾਹਕੇ ਜਮਾ ਏਆ ਹੋਇਆ ਦਹੀਂ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੰਡ ਵਾਲਾ ਦਹੀਂ–ਪਿੱਤ, ਦਾਹ, ਤ੍ਰਿਖਾ ਅਤੇ ਰਕਤ ਦੋਸ਼, (ਲਹੂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ)ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁੜ ਵਾਲਾ ਦਹੀਂ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਾਰਕ, ਧਾਤੂ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਰਾ ਅਤੇ ਬਾਤ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਦਹੀਂ ਦਾ ਉਤਲਾ ਪਾਣੀ–ਬਲਕਾਰਕ, ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਕਸੈਲਾ, ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਦਸਤ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ, ਭੁੱਖ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਖੱਟਾ, ਪਚਣ ਵਿਚ ਹੌਲਾ, ਧਾਤੂ ਮਾਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਤਿਲੀ ਤ੍ਰਿਖਾ, ਕਫ਼ ਬਵਾਸੀਰ ਵਾਯੂ ਰੋਗ, ਕਬਜ਼, ਪਾਂਡੂ ਰੋਗ, ਸੂਲ ਅਤੇ ਦਮੇਂ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦਹੀਂ ਦੀ ਮਲਾਈ–ਦਸਤ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ, ਭਾਰੀ, ਰਕਤ, ਪਿਤ, ਕਫ਼, ਅਤੇ ਵੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ, ਅਗਨੀ ਮੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਅਤੇ ਬਾਤ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਹੋਰ ਗੁਣ ਦਹੀਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(੧) ਅਜੀਰਣ ਵਾਸਤੇ–ਗਊ ਦਾ ਦਹੀਂ ਅਥਵਾ ਮਠਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਜਲ ਪਾਕੇ ਲਿਮਕ ਮਿਰਚ ਪਾਕੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਅਜੀਰਣ ਵੀ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (੨) ਕੱਚ ਦਾ ਚੂਰਾ ਅੰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਧਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਥੋਹੜਾ ਦਹੀਂ ਪਿਆਓ।(੩)ਤ੍ਰਿਖਾ ਰੋਗ ਵਾਸਤੇ–ਪੁਰਾਣੀ ਇਟ ਸਾਫ ਧੋਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਲਾਲ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗਊ ਦੇ ਦਹੀਂ ਵਿਚ ਠੰਢੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਖਾ ਵਾਲੇ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਓਹ ਦਹੀਂ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਪਿਆਓ। (੪) ਹੋਰ ਇਲਾਜ-

ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਵਾਨ ਵਾਸਤੇ

ਗਊ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਦਹੀਂ ੧੨੮ ਹਿੱਸੇ, ਖੰਡ ੬੪ ਹਿੱਸੇ, ਘਿਉ ਪੰਜ ਹਿਸੇ, ਸ਼ਹਿਦ ੩ ਹਿਸੇ, ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਪੀਠੀ ਹੋਈ ੨ ਹਿਸੇ, ਸੁੰਢ ਪੀਠੀ ਹੋਈ ੨ ਹਿੱਸੇ, ਅਤੇ ਲਾਚੀ ਦਾਣਾਂ ਪੀਹਕੇ ੨ ਹਿੱਸੇ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਰਲਾਕੇ ਕਲੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਰਖੋ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ 'ਤ੍ਰਿਖਾ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਿਆਓ। (੫) ਤੀਜਾ ਇਲਾਜ–ਦਹੀਂ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਪੁਣਕੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਕਢ ਦਿਓ, ਫਿਰ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਖੰਡ ਆਦਿਕ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰਲਾ ਦਿਓ, ਏਸਨੂੰ ਸਿਖਰਨੀ (ਸ੍ਰੀ ਖੰਡ) ਆਖਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਖਾ, ਦਾਹ ਅਤੇ ਪਿੱਤ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (੬) ਕਨੇਰ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਸਤੇ ਗਊ ਦੇ ਦਹੀਂ ਵਿਚ ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ ਪਿਆਓ। (੭) ਸੂਰਜਾ ਵਰਤ ਨਾਮੇ ਮਸਤਕ ਰੋਗ ਵਾਸਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਿਰ ਪੀੜ ਸੂਰਜ ਦੇ ਤੇਜ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਢਲਣ ਨਾਲ ਘਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਹੀਂ ਤੇ ਖਿਚੜੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਖਾਧਿਆਂ ਅਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥

ਗਊ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਮਖਣ—ਠੰਢਾ, ਧਾਤੂ ਵਰਧਕ, ਤੇਜ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬਾਜੀ ਕਰਣ, ਕਾਂਤੀ ਕਾਰਕ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਬਲ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬਲਕਾਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਧ ਵਾਸਤੇ, ਭਾਰਾ ਤੇ ਭੁਖ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਸੁਆਦੀ,

ਅੱਖੀਆਂ ਲਈ ਲਾਭ ਦਾਇਕ, ਮੋਟਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਾਤ, ਪਿੱਤ, ਕਫ, ਬਵਾਸੀਰ, ਖਈ, ਲਹੂ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਲੱਗਣ, ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਸੂਲ, ਥਕੇਵੇਂ ਅਤੇ ਕਮੀਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਹਾ ਮੱਖਣ–ਬਲ ਕਾਰਕ, ਵੀਰਜ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਰਾ, ਕਫ ਕਰ, ਮੇਦ-ਵਰਧਕ, ਅਖੀਆਂ ਲਈ ਲਾਭ ਦਾਇਕ,ਧਾਤੂ ਵਰਧਕ, ਖਾਣ ਵਿਚ ਬੇ ਸੁਆਦਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੋਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭਾਰਾ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਰਥਾਤ ਕਫ ਨੂੰ ਨਾ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦੋ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਬਿਹਾ ਮੱਖਣ ਲੂਣ ਵਾਲਾ, ਤਿੱਖਾ ਅਤੇ ਖਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਤਿ, ਬਵਾਸੀਰ, ਕੋੜ੍ਹ, ਸਧਾਰਨ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ॥

(੧)ਖਈ ਰੋਗ(ਤਪਦਿਕ) ਹਟਾਉਣ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਕਾ ਮੱਖਣ, ਮਿਸ਼ਰੀ, ਸ਼ਹਿਦਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਵਰਕ ਰਲਾ ਕੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (੨)ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਸੜਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਊ ਦਾ ਮਖੱਣ ਅਖਾਂ ਉਤੇ ਲਾਓ।(੩) ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਗਰਮੀ (ਅੱਗ) ਨਿਕਲਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੋਕਾ ਮਖਣ ਮਿਸ਼ਰੀ ਰਲਾਕੇ ਖਾਓ। (੪) ਸੀਤਲਾ ਜਾਂਖਸਰੇਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂਗਰਮੀ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਅਤੇ ਮਿਸਰੀ ਵਿਚ ਚਿਟੇ ਜੀਰੇ ਦਾ ਚੂਰਨ ਰਲਾ ਕੇ ਛੋਟੀ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਨਿਤ ਸਵੇਰੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿਓ। (੫) ਕੰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਖੁਰਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਊ ਦਾ ਮੱਖਣ ਕੁਝ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਓ । (੬) ਭੁਲਾਵਾ ਆਦਿ ਜ਼ਹਿਰੀ

ਸਭਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਵਾਨ ਵਾਸਤੇ

ਰੀਆਂ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਮਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੇ ਖਾਜ ਮਿਟ
ਜੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਗੋਕਾ ਮਖਣ ਲਾਓ, ਥੋਹਰ ਦਾ ਦੁਧ ਭੁਲ
ਨਾਲ ਚੁਆਣੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਖਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ
ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਗਊ ਦਾ ਮਖਣ ਖੁਆਓ।
(੭) ਬਨੇਥ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਸਤੇ ਗੋਕਾ ਮਖਣ ਅਲਗ
ਕਰਕੇ ਖਿਲਾਓ।(੮) ਲਹੂ ਦੇ ਦਸਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੋਕੇ ਦੁਧ
ਵਿਚੋਂ ਮਖਣ ਕਢਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਿਸਰੀ
ਰਲਾਕੇ ਖੁਆਓ। (੯) ਬਵਾਸੀਰ ਉਤੇ ਗਊ ਦਾ ਮਖਣ
ਅਤੇ ਤਿਲ ਖਾਵੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਵੈਦ ਪੱਕੇ ਹੋਕੇ ਸਰੀਰ ਦੀ
ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥

ਗਊ ਦਾ ਮਠਾ—ਅਗਨੀ, ਦੀਪਕ, ਤ੍ਰਿਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਸਧਾਰਨ ਮਠਾ-ਸਵਾਦੀ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਖੱਟਾ, ਕਸੈਲਾ, ਹੌਲਾ, ਦੀਪਕ, ਗਰਮ, ਰਸਦਾਇਕ, ਤਿਖਾ, ਰੁੱਖਾ, ਵੀਰਜ ਲਈ ਹਾਨੀ ਕਾਰਕ, ਬਲ ਕਾਰਕ, ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਾਰਕ, ਹਿਰਦੇ ਵਾਸਤੇ ਚੰਗਾ, ਭੁਖ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਤਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪੀਲੀਆ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਮੇਦ ਰੋਗ (ਬਹੁਤ ਮੋਟਾ), ਬਵਾਸੀਰ, ਪਾਂਡੂ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਕਬਜ਼ੀ, ਮੂਤਰ ਰੁਕਣਾਂ, ਦਸਤ, ਭੁਖ ਨਾਂ ਲਗਣੀ, ਭਗੰਦਰ, ਕਲੇਜੇ ਦੇ ਰੋਗ, ਤਿਲੀ, ਗੋਲਾ, ਸੋਥ, ਕਫ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਦਾਗ, ਕੋੜ੍ਹ, ਢਿਡ ਦੇ ਕੀੜੇ, ਮੁਸ਼ਕਾ, ਘਿਓ ਦਾ ਅਜੀਰਣ, ਵਾਯੂ ਤ੍ਰਿਦੋਖ, ਸਖਤ ਤਾਪ ਅਤੇ ਸੂਲ ਨੂੰ ਮੇਟਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।ਮੇਹਦੇ ਵਿਚ ਮਠੇ

ਥਾ ਸਾਰ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ [illegible] ਏਹ ਪਿਤ, [illegible] ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਰੁੱਖਾ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਕਸੈਲਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਏਹ ਕਫ਼ ਨਾਸਕ ਹੈ, ਖੱਟਾ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਾਯੂ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ ਮੱਠਾ ਕਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਖੱਟਾ ਮਠਾ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਅਤੇ ਕੀੜੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਾਲਾ ਲੂਣ ਪਾਕੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਵਾਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਠੇ ਵਿਚ ਕਾਲਾ ਲੂਣ, ਸੁੰਢ, ਮਿਰਚ ਅਤੇ ਮਘਾਂ ਦਾ ਚੂਰਨ ਪਾਕੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਓਹ ਰੁੱਖਾ ਹੋਕੇ ਕਫ਼ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਿਪਲੀ(ਮਘ) ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਲੂਣ ਪਾ ਕੇ ਮਠਾ ਵਾਤ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਲਈ ਪਿਆਵੇ। ਖੰਡ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਪਾਕੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਪਿੱਤ ਦੇ ਉਦਰ ਰੋਗ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਢ, ਮਿਰਚ, ਪਿਪਲੀ, ਜਵੈਣ, ਜੀਰਾ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਲੂਣ ਪਾ ਕੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਕਫ਼ ਦੇ ਉਦਰ ਰੋਗ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਢ, ਮਿਰਚ, ਪਿਪਲੀ, ਕਾਲਾ ਲੂਣ, ਜੌਂ ਖਾਰ ਪਾਕੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਦੋਸ਼ ਦੇ ਉਦਰ ਰੋਗ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੱਟ ਵਾਲੇ, ਦੁਰਬਲ, ਬੇਹੋਸ਼, ਮਰਮ ਦਾਹ, ਭੁੱਖਾ ਅਤੇ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਠਾ ਦੇਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮਖਣ ਨਾਂ ਕਢਿਆ ਹੋਵੇ ਓਹ ਮਠਾ ਨੀਂਦਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਚਣ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਖਣ ਕਢਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਲਘ ਪੱਥ ਹੈ, ਪਰ ਗਰਮ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਦੋਸ਼ ਨਾਸਕ ਹੈ॥

ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਵਾਣ ਦਾ ਮਤੇ

(੧) ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸੁਸਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਜਿਹਾ ਭੁਨਿਆ ਜ਼ੀਰਾ ਮਿਲਾਕੇ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਪਿਆ ਦਿਓ। (੨) ਥੋੜਾ ਮਠਾ ਰੋਜ਼ ਪੀਣ ਨਾਲ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਦਸਤ ਅਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਦਾ ਅਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਠੇ ਨਾਲ ਨਾੜਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਲਹੂ ਸਾਫ ਹੋਕੇ ਰਸ ਬਲ ਦਾ ਵਧਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਤ ਕਫ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (੩) ਦਸਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਲੂਣ ਪਾਕੇ ਥੋੜਾ ਮਠਾ ਪੀਣਾਂ ਲਾਭ ਦਾਇਕ ਹੈ। (੪) ਬਵਾਸੀਰ ਵਾਸਤੇ ਚਿਤ੍ਰਕ (ਚੀਤਾ) ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ ਪੀਹਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੇਪ ਕਰਦੇਣਾਂ ਅਤੇ ਸੁਕ ਜਾਣ ਪਰ ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਦਹੀਂ ਜਮਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮਠਾ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਪਿਆਓ। (੫) ਦੂਜਾ ਇਲਾਜ—ਮਠੇ ਵਿਚ ਸੁੰਢ ਮਿਰਚਾਂ ਪਿਪਲੀ ਅਤੇ ਵਿੜਲੂਣ ਪਾਕੇ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (੬) ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਵਾਸਤੇ—ਗਊ ਦੇ ਮਠੇ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਲਾ ਕਾਲੀ ਮੂਸਲੀ ਪੀਹਕੇ ਪਾ ਦਿਓ ਅਤੇ ਮਠੇ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਖਿਚੜੀ ਦੀਂਦਿਓ। (੭) ਹੋਰ ਇਲਾਜ—ਮਠੇ ਵਿਚ ਸੁੰਢ ਅਤੇ ਪਿਪਲੀ ਦਾ ਚੂਰਨ ਪਾਕੇ ਪੀਓ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਵਿਚ ਮਠਾ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੱਠਾ ਦੀਪਕ ਗ੍ਰਾਹਕ ਅਤੇ ਹੌਲਾ ਹੈ। (੮) ਮੂੰਗ ਫਲੀ ਕਿੰਨੀ ਹੀ ਖਾ ਲਓ, ਪਰ ਜੇ ਉਤੋਂ ਮੱਠਾ ਪੀ ਲਓ ਤਾਂ ਓਹ ਕੋਈ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇ ਮੂੰਗ ਫਲੀ ਖਾਧਿਆਂ ਅਜੀਰਨ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਠਾ ਪੀਣਾਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਥੋੜਾ ਘਿਓ ਖਾਣ

[illegible] ਪਚਣ ਵੇਲੇ ਮਿੱਠਾ ਠੰਢਾ ਚਿਕਨਾਈ ਪਚਣ ਵਾਲਾ, ਅਗਨੀ ਦੀਪਕ, ਬਿੰਧਾ, ਰਸਾਇਣ, ਭੁੱਖ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬਾਣੀ ਕਰਨ, ਮੇਧਾ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਤੇਜ ਅਤੇ ਬਲ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬੁਢੇਪੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਅਕਲ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਵੀਰਜ ਬਹੁਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਵਾਜ਼ ਚੰਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਆਦਮੀ ਲਈ ਬੜਾ ਲਾਭ ਦਾਇਕ, ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅੱਗ ਨਾਲ ਸੜੇ ਹੋਏ ਦਾ ਘਾਉ (ਜ਼ਖਮ) ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਦੇ ਜ਼ਖਮ, ਬਾਤ, ਪਿੱਤ, ਕਫ, ਭ੍ਰਮ, ਜ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਦੋਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਮ ਬੁਖਾਰ (ਨਵਾਂ ਜਾਂ ਥੋੜ ਦਾ ਤਾਪ) ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਆਮ ਬੁਖਾਰ ਵਾਲੇ ਵਾਸਤੇ ਮੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮੱਖਣ ਨੂੰ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਕਢਿਆ ਹੋਇਆ ਤਾਜ਼ਾ ਘਿਉ—ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਾਰਕ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਦਮੀ ਲਈ ਚੰਗਾ, ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਸੁਆਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪੁਚਾਣ ਵਾਲਾ, ਪਾਂਡੂ, ਕਾਮਲਾ ਵਾਸਤੇ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਹੈਜ਼ਾ ਅਗਨੀ ਮੰਦ ਵਾਲੇ, ਬੱਚੇ ਬੁਢੇ ਖਈ ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਆਮ ਰੋਗੀ, ਕਫ਼ ਰੋਗੀ, ਮਦਾਤਜ ਵਾਲੇ, ਕਬਜ਼ ਅਤੇ ਤਾਪ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਘਿਉ ਘਟ ਦੇਣਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਪੁਰਾਣਾ ਘਿਉ—ਤ੍ਰਿਖਾ, ਦਸਤ, ਕੈ ਲਿਆਉਣਵਾਲਾ, ਖੱਟਾ, ਹੌਲਾ ਕੌੜਾ, ਸੀਰ ਦਾ ਰੰਗ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਛੇਦਨ ਅਤੇ ਲੇਖਨ (ਸੀਰ ਖੋਰਣ)

ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਵਾਣਵਾਸਤੇ

ਬਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਰੋਮ ਛੂਥਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਅਗਨੀ ਦੀਪਕ, ਵਰਣਸ਼ੋਧਕ, ਫੱਟ ਭਰਨ ਵਾਲਾ, ਗੋਲਾ, ਮੱਥੇ ਦੇ ਰੋਗ, ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ, ਸੋਥ, ਮਿਰਗੀ, ਨਸ਼ਾ, ਬੇਹੋਸ਼ੀ, ਤਾਪ, ਦਮਾਂ, ਖੰਘ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਬਵਾਸੀਰ ਪੀਨਸ, ਕੋੜ੍ਹ, ਉਨਮਾਦ, ਕੀੜੇ, ਜ਼ਹਿਰ, ਆਲਸ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਦੋਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਏਹ ਨਾਸ ਲੈਣ ਅਤੇ ਪਿਚਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਦਸ ਵਰਹੇ ਤਕ ਦਾ ਘਿਉ ਪੁਰਾਣਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਸ ਵਰਹੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੌ ਵਰਹੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰਹੇ ਤਕ ਦਾ ਘਿਉ ਕੌਂਭ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਘਿਉ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਘਿਉ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਜਿੰਨਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਹੋਵੇ ਬਾਹਰ ਵਰਤਣ ਨੂੰ ਉਨਾਂ ਹੀ ਵਧ ਲਾਭ ਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਤਧੌਤ ਘ੍ਰਿਤ–ਘਿਉ ਨੂੰ ਸੌ ਵਾਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਲਾਇਆਂ ਦਾਹ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦਾ ਤਾਪ ਮਿਟਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਗੁਣ ਦੁਧ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ, ਮੱਖਣ, ਘਿਓ ਅਤੇ ਦਹੀਂ ਆਦਿ ਗਊ ਦਾ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਬੱਕਰੀ ਦਾ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(੧) ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਦਰਦ ਤੇ ਗੋਕਾ ਤਾਜ਼ਾ ਘਿਉ ਸਵੇਰਸਾਰ ਅਤੇ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਉਤਾਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਨਾਲ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਬਿਲਕੁਲ ਹਟਜਾਂਦੀ ਹੈ। (੨) ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਵਗਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਊ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਘਿਓ ਨੱਕ ਵਿਚ ਪਾਓ। (੩) ਪਿੱਤ (ਗਰਮੀ) ਨਾਲ ਸਿਰ ਦੁਖਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਊ ਦੇ ਤਾਜ਼ੇ ਘਿਉ ਦੀ ਮੱਥੇ ਤੇ ਮਾਲਸ਼ ਕਰੋ।

(੪) ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੜਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਮਲਨ ਨਾਲ ਹਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (੫) ਤਾਪ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਵਿਚ ਸੜਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੌ ਵਾਰ ਜਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਠੰਢੇ ਜਲ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਹੋਯਾ ਘਿਉ ਮਲਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (੬) ਸੰਖੀਏ ਧਤੂਰੇ ਜਾਂ ਰਸਕਪੂਰ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਚੜ੍ਹਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤਸਾਰਾ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਪਿਆਇਆਂ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (੭) ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਬਹੁਤਾ ਚੜ੍ਹਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੋ ਤੋਲੇ ਗੋਕੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਇਨੀਂ ਹੀ ਖੰਡ ਰਲਾਕੇ ਦਿਓ। (੮) ਗਰਭਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਲਹੂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਊ ਦਾ ਸੌ ਵਾਰ ਧੋਤਾ ਹੋਯਾ ਘਿਓ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਮਲੋ। (੯) ਚੌਥੀਏ ਤਾਪ ਉਨਮਾਦ ਅਤੇ ਮਿਰਗੀ ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਸਤੇ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਦਹੀਂ ਅਤੇ ਗੋਹੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਘਿਉ ਰਹਿਜਾਣ ਪਰ ਪੁਣਕੇ ਪਿਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ (੧੦)ਅਗ ਨਾਲ ਸੜਕੇ ਜ਼ਖਮ ਹੋਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਲਾਓ। (੧੧) ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਰਲਾਕੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਓ। (੧੨) ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਕਫ ਜੰਮ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਛਾਤੀ ਉਤੇ ਗੋਕੇ ਘਿਉ ਦੀ ਐਸਤਰਾਂ ਮਾਲਸ਼ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਸੁਕ ਜਾਵੇ। (੧੩) ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਖਿਲਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਲਹੂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਲਾਲ੨ ਦਾਗ ਜਾਂ ਫੋੜੇ ਜੇਹੇ ਉਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਓਹੋ ਫੋੜੇ ਗੰਢਾਂ ਜੇਹੀਆਂ ਹੋਕੇ ਫੁੱਟ ਨਿਕ-

---

ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਵਾਣ ਵਾਸਤੇ

ਲਏ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਗਊ ਦਾ ਸੌ ਵਾਰ ਧੋਤਾ ਹੋਇਆ ਘਿਉ ਲਾਉਂਣਾ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਓਸਦੀ ਤਰਕੀਬ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਜੋਕਾਂ ਲਾ ਕੇ ਵਿਗੜਿਆ ਲਹੂ ਕਢਾ ਸੁਟੇ । ਫੇਰ ਗੋਕਾ ਅਥਵਾ ਅੱਧਾ ਗੋਕਾ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਬਕਰੀ ਦਾ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ੧੦ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਲੈਕੇ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਪਰਾਤ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਓਸ ਘਿਉ ਨੂੰ ਹਥ ਨਾਲ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਫਿੰਡਣਾ, ਫੇਰਪਾਣੀ ਡੋਲ੍ਹ ਦੇਣਾ, ਫੇਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਓਸ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘਿਉ ਨੂੰ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਮਲਣਾ, ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਡੋਲ ਦੇਣਾ, ਏਸਤਰਾਂ ਸੌ ਵਾਰੀ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਉਸ ਘਿਉ ਨੂੰ ਧੋਣਾ। ਏਸ ਸੌ ਵਾਰ ਧੋਤੇ ਹੋਏ ਘਿਉ ਵਿਚ ਢਾਈ ਤੋਲੇ ਫਟਕੜੀ ਦੀ ਖਿੱਲ ਪੀਹਕੇ ਪਾਦੇਣੀ ਅਤੇ ਓਸ ਨੂੰ ਖਰਲ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਣਾ, ਏਸ ਨੂੰ ਰੋਜ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਹਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ੨ ਦਾਗ ਜਾਂ ਫੋੜੇ ਹੋਣ ਓਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਮਲ ਮਲਕੇ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਨੀ। ਏਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਮਿਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਸਾਫ ਹੋਕੇ ਓਹ ਵਿਕਾਰ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।(੨੪) ਤ੍ਰਿਖਾ ਵਾਸਤੇ ਗੋਕਾ ਦੁਧ ਅਤੇ ਘਿਉ ਰਲਾਕੇ ਪਿਆਉਂਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ (੨੫) ਦਾਹ ਵਾਸਤੇ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਸੌ ਵਾਰ ਜਾਂ ਹਜਾਰਵਾਰ ਧੋਕੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਮਲੇ । (੨੬) ਹਿਚਕੀ ਵਾਸਤੇ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਕੁਝ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਪਿਆਵੇ । (੨੭) ਤ੍ਰਿਦੋਸ਼ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਸਰਪ ਰੋਗ ਉੱਤੇ ਗਊ ਦਾ ਸੌ ਵਾਰ ਧੋਤਾ ਹੋਇਆ ਘਿਉ ਘੜੀ ਘੜੀ ਲਾਉਂਣ ਨਾਲ ਅਰਾਮ ਆ ਜਾਂਦਾ